Tarih ve Toplum Yeni Yaklaşımlar

BAHAR 2014

17

iletişim

Tarih ve Toplum

Yeni Yaklaşımlar

iletişim

BAHAR 2014 · SAYI 17 (257)

ALTI AYDA BİR YAYINLANIR • YEREL SÜRELİ YAYIN • ISSN 1019-4681
HAKEMLİ DERGİ

İLETİŞİM YAYINCILIK A.Ş. ADINA SAHİBİ *Tuğrul Paşaoğlu*
SORUMLU YAZI İŞLERİ MÜDÜRÜ *Bahar Siber Zamur*

KAPAK TASARIMI *Cem Zamur*
KAPAK UYGULAMA *Suat Aysu*
UYGULAMA *Hüsnü Abbas*
OFSET HAZIRLIK *İletişim Yayınları*
BASKI VE CİLT *Sena Ofset* · SERTİFIKA NO. 12064
Litros Yolu 2. Matbaacılar Sitesi B Blok 6. Kat No. 4NB 7-9-11
Topkapı 34010 İstanbul Tel: 212.613 03 21

Dergiye abone olmak için aşağıda belirtilen abonelik bedelini İletişim Yayınları'nın ilgili banka veya PTT posta çeki hesabına yatırmanız ve dekontu (veya fotokopisini) şu adrese göndermeniz yeterlidir:

İletişim Yayınları
Binbirdirek Meydanı Sokak, İletişim Han, No: 7/2
Cağaloğlu, Eminönü 34122 İstanbul
Tel. 0212 516 22 60 Faks 0212 516 12 58
e-mail: tarihtoplum@iletisim.com.tr

Adınızı, adresinizi, posta kodunuzu ve aboneliğinizin hangi sayıdan başlamasını istediğinizi lütfen belirtiniz.

Abonelik Bedelleri
Yurtiçi: 25,00 TL
Avrupa-Ortadoğu: 25 Euro
Amerika-Avusturalya: 30 Dolar

Hesap Numaraları:
İş Bankası Cağaloğlu Şubesi (Şube Kodu: 1095)

TL Hesap No	: TR81 0006 4000 0011 0950 3692 43
Dolar Hesap No	: TR13 0006 4000 0021 0953 1769 63
Euro Hesap No	: TR33 0006 4000 0021 0950 0314 75
Posta Çeki Hesap No	: 255 661

İletişim Yayınları · SERTİFIKA NO. 10721
Binbirdirek Meydanı Sokak İletişim Han No. 7 Cağaloğlu 34122 İstanbul
Tel: 212.516 22 60-61-62 • Faks: 212.516 12 58
e-mail: iletisim@iletisim.com.tr • web: www.iletisim.com.tr

İçindekiler

BELGE / BAĞLAM

TARTIŞMA / ELEŞTİRİ

Erken Cumhuriyet Türkiye'sinde kamu sağlığı siyaseti ve öjenik (1923-1946)

MURAT ARPACI*

Giriş

Nüfusun eş zamanlı olarak hem siyasetin hem de tıbbın bir nesnesi haline gelmesi, modern siyasayı ve toplumların geçirdiği modernleşme biçimlerini anlamak açısından tartışılması gereken bir noktadır. Nüfusun ve yurttaşların bedenlerinin siyasal birer birim olarak kavrandığı ve toplumdaki bireylerin artık bir *tür* olarak siyasal stratejiler içinde yer almaya başladığı sürece yakından bakmak aynı zamanda modern kurumların (devlet, bürokrasi, bilim, eğitim vs.) birbirleriyle olan ilişkilerini ve bu kurumların o toplumdaki bireylerle temas biçimlerini de yeni bir düzlemde (siyasetin eklemlendiği bir düzlem) tartışmak anlamına gelmektedir. Modern toplumlarda nüfusun ve bedenin siyasallaşması hem mikro (normalleştirici söylemler, tıp, aile vs.) hem de makro (devlet ve kurumları) zeminlerde işleyen süreçlerin iç içe geçmesiyle gerçekleşmiştir. Nüfusun tıbbi bir bakış içinde kavranması ve bedenin faaliyetlerinin (cinsellik, üreme vs.) sürekli olarak müdahaleci bir siyasal alan içerisinde konumlandırılmasında bu kurumların etkisi büyüktür. Nüfusun kendi başına değer ve zenginlik kaynağı olarak görülmesi[1] ve bürokratik bir gövdeye yaslanan ulus devletin inşası, toplumsal bedeni siyasetin başlıca nesnesi haline getirmiştir. Homojen bir toplum yaratma arzusu, nüfusun biyolojik varlığına yönelik politikaları çoğaltmış (kamu sağlığı, kamusal hij-

(*) 1923-46 arasında yayımlanmış birincil kaynaklardan yapılan alıntılarda yer alan yazım hataları düzeltilmemiştir.

1 Foucault, Michel, *Security, Territory, Population: Lectures at the Collège de France 1977-1978*, çev. Graham Burchell, Picador, New York, 2007, s.103-110.

yen, beden terbiyesi vs.); ulus devletler kendine özgü nüfus ve beden politikaları üretmiş ve uygulamıştır.

Nüfus ve beden politikaları konusunda modern toplumlara özgü rasyonalizasyon süreçlerini, bu süreçlerin sonucu olan kurumları ve genel anlamıyla merkezi bürokratik yapısını büyük ölçüde erken Cumhuriyet dönemi olarak bilinen 1923-1946 arasındaki dönemde oluşturmuş olan Türkiye'de, kamu sağlığı siyaseti ve kamusal hijyenle ilgili olarak hem söylemsel hem de kurumsal anlamda önemli gelişmeler yaşanmıştır. Özellikle 1930'larda kamu sağlığı ve kamusal hijyene vurgu yapan söylemin ağırlığı giderek üremeyi siyasallaştıran ve nüfusu biyopolitik kaygılarla tıbbileştiren bir bakışla iç içe geçmiştir.[2] 1930'larda yükselen öjenik tartışmaları da bu kamu sağlığı siyasetinin genel bağlamı içerisinde anlaşılabilir. Nitekim genel olarak "halk sağlığı"nı ifade eden *hıfzıssıhha*'nın 1930'ların ortalarından itibaren öjenik tartışmalarıyla iç içe geçmesi ve "ırk hıfzıssıhası"nın "öjenik" kavramı ile eşanlamlı olarak kullanılması, kavramsal bir kargaşanın ötesinde anlamlar taşımaktadır. Modern anlamda hıfzıssıhhanın yalnızca "olağan" bir sağlık ya da hijyen siyasetinden ibaret olmadığı; nüfusun ve üremenin belirli normlar etrafında siyasallaştırılmasına ve tıbbileştirilmesine imkan tanıdığı; öjenik kaygıların, ulus devletlerin kamu sağlığı siyasetinde çok rahat güçlü dayanaklar bulabileceği bu makalenin temel savlarıdır. Bu bağlamda, metinlerini ağırlıklı olarak 1935-1945 arasında vermiş olan erken Cumhuriyet dönemindeki öjenistlerin tartışmalarını kavrayabileceğimiz dayanaklar; modern kamu sağlığı siyaseti ve de Cumhuriyet'in hıfzıssıhha anlayışıdır.

Kamu sağlığı siyaseti, sosyal hijyen ve milli çıkar

Modern temizlik siyaseti; suların kontrol altına alınmasından, kamusal ve özel alanlardaki hijyene kadar ciddi bir denetimin ürünü olarak ortaya çıkmıştır. Ruth Rogaski bu süreci "hijyenik modernite"[3] olarak tanımlar. Temizlik anlayışının kültürel tarihi üzerine çalışmalarıyla bilinen Georges Vigareollo ise 19. yüzyıldan itibaren gelişen bu hijyenist söylemin yeni beden imgeleri ürettiğini ve "derinin bütününe daha derli toplu ve daha duyarlı bir bakış"[4] yarattığını belirtir. 19. yüzyıla kadar banyo gibi sıradan bir temizlik faaliyetinin bile bede-

2 Foucault'ya göre biyopolitika "nüfus olarak ortaya çıkan bir canlılar topluluğuna özgü fenomenlerin (sağlık, sağlık koruma, doğum, uzun yaşam, ırklar) hükümet uygulamalarının karşısına çıkardığı sorunların" nasıl rasyonalize edildiğidir. Bkz. Foucault, Michel, "Biyopolitiğin Doğuşu", *Ders Özetleri 1970-1982*, çev. Selahattin Hilav, YKY, İstanbul, 1993, s.109.

3 Rogaski, Ruth, *Hygienic Modernity*, University of California Press, London, 2004, s. 22.

4 Vigarello, Georges, "Bedenin Temizliği ve Görüntüsü Üstüne Çalışmalar", *Bedenin Tarihi*, Cilt 2., çev. Orçun Türkay, YKY, İstanbul, 2011, s. 237.

yenin modern keşfiyle birlikte mikroptan arınma üzerinden gelişen yeni sağlık politikası toplumun tamamını kapsayacak bir biçimde genişletilir.[13] Nüfusun ve bedenlerin hijyenine gösterilecek özenin kamusal bir problem haline gelmesi ve buna yönelik sosyal kontrol mekanizmalarının gelişmesi, toplumsal bünyenin sağlık düzeyine ilişkin bir sorumluluğun yüklenilmesi ile nüfusun tıbbileştirilmesi, modern biyopolitikanın karakteristiğidir. Bu anlamda, bedenin ve nüfusun biyolojik süreçlerini düzenleyici mekanizmaların, devlet tarafından gerçekleştirilen bir biyo-düzenlemeye tâbi tutulması[14] ulus-devletlerin inşasında kamu sağlığı ve kamusal hijyen söyleminin nasıl bir yer tuttuğuyla yakından ilgilidir.

Türkiye'de hijyen ve kamu sağlığı söyleminin iç içe geçmesi, ilkin "hıfzıssıhha" kavramı içerisinde anlaşılabilir. "Hıfzıssıhha" kavram olarak, *hıfz* (koruma) ve *sıhhat* (sağlık) kelimelerinin birleşimden oluşmuş ve hem hijyen hem de sağlık bilgisi anlamlarını karşılayacak şekilde kullanılmıştır.[15] Kavram genel itibariyle "sağlıklı yaşamak için alınması gerekli önlemlerin bütünü"[16] gibi kapsayıcı bir tanımla kullanılmaktadır ve tüm bu anlamlarıyla cumhuriyetin biyopolitikasının önemli bir bileşenidir. Öncesinde Osmanlı Devleti'nde, özellikle 1880 ve 1890'larda, hıfzıssıhha meselesi konusunda ciddi bir bilincin gelişmeye başladığını söyleyebiliriz.[17] 1913 tarihli ilköğretim programına "hıfzıssıhha" dersinin girmesi bu konuda dikkat çekici bir gelişmedir.[18]

Erken Cumhuriyet Dönemi Türkiyesi'nde ise hijyen, bedensel sağlık ve genel olarak hıfzıssıhha meselesinin Türklük ve milli çıkar vurgusuyla diyalog halinde olduğunu görürüz. Kendine özen gösterme eyleminin vatandaşlık görevinin önemli bir parçası olması, beden ve ruh hijyeninin temel bir ahlaki yükümlülük haline gelmesi[19] ulus devletlerin vatandaşlık normunun önemli bir parametresidir. 1925 tarihinde yayımlanmış olan *Kız ve Erkek Çocuklar İçin Düstur-ül Ahlak* isimli anonim bir kitapçık bu görevi kısa ve öz

13 Corbin, Alain, *a.g.e.*, s. 168.

14 Foucault, Michel, *"Society Must Be Defended": Lectures at the Collège de France 1975-1976*, New York Times Book Review, çev. David Macey, 2003, s.239-245.

15 Bozkurt, Nebi, "Hıfzıssıhha", *İslam Ansiklopedisi*, cilt 17, TDV Yayınları, İstanbul, 1998, s.316. Ayrıca bkz. Türk Dil Kurumu, "Hıfzıssıhha", Büyük Türkçe Sözlük.

16 Türk Dil Kurumu, "Hıfzıssıhha", Büyük Türkçe Sözlük.

17 Bu dönemde yayımlanmış çalışmaların bazıları şunlardır: İlyas Matar, *Usul-i Hıfz-ı Sıhhat-i Umumiyye*, İstanbul, 1888; Ahmet Said, *Hıfz-ı Sıhhat-ı İzdivaç ve Tenasül*, İstanbul, 1892; İsmail Cenabi, *Küçük Hıfzıssıhha*, İstanbul, 1896; Hulusi, *Mizânü'n-nüfus*, İstanbul, 1889; Besim Ömer, *Sıhhatnüma-yı Aile, Yahud, Baba-Ana-Çocuk*, İstanbul, 1888.

18 Ateş, Sanem Yamak, *Asker Evlatlar Yetiştirmek*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2012, s. 137.

19 Üstel, Füsun, *Makbul Vatandaşın Peşinde*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2009, s.75-78.

ni zayıflattığına dair inanç yavaş yavaş değişir. Modern insan bir yönüyle kendini "kirden, atıktan, pislikten tiksinme"[5] duygusu üzerinden tanımlar; kirli ve iğrenç olandan ayrılmak öznelliğin bir parçası haline gelir. Norbert Elias uygarlık sürecinin davranışlardaki karşılığını anlattığını çalışmasında, temiz-kirli ayrımına vurgu yapan bir anlayışın sofra adabı gibi gündelik alışkanlıklara sızdığını anlatır.[6] İğrenç olanın yadsınması gündelik hayatın ve modern bireyin kimliğinin sıradan bir parçası haline gelir. Arınma hem bireysel, hem toplumsal, hem de politik olarak özen gösterilmesi gereken bir konudur ve kötü kokuların giderilmesi hava akımlarını gözlemlemeyi ve denetlemeyi bir uğraş haline getirir.[7] Bedenin arınması ve su ile temizlenmesi, sağlamlılığın bir göstergesi olarak sağlık bilgisi ve halk sağlığı metinlerinde yer edinir. Suyun kullanımı ve hijyen bilgisi, sağlığın korunması açısından halkın eğitilmesine yönelik araçlardan biri olur.[8] Hijyen zorunlulukları ve ahlak kaygıları arasında kurulan bağlar[9]; bakireliğin doğal ve saf kokular yaydığına[10] dair gelişen "temizlik" vurgulu söylem; modern hijyen söyleminin kimlik, cinsellik ve ahlaki öznelliğin inşasına nasıl sızdığının önemli göstergeleridir.

Hijyenist söylemin gelişimi mekânlara, mahremiyete ve bedene bakışın dönüşümüne eklemlenerek ilerler. Modernite, hijyen ile kamu sağlığı alanları arasındaki geçişlerin hızlı gerçekleştiği ve bu kavramların sıklıkla aynı anlama gelecek bir biçimde kullanıldığı bir paradigmayı yerleştirmiştir. Vigarello'nun belirttiği üzere, "hijyen artık sağlığı niteleyen bir sıfat (kavram Grekçede sağlıklı olan anlamındaki *hygeinos*'tan gelir) olmaktan çıkmış, sağlığın bakımını kolaylaştıran düzenek ve bilgilerin toplamına verilen ad olmuştur".[11] Hijyen kamu sağlığı açısından kritik önemdedir ve giderek merkezi politikaların bir parçası haline getirilir. Ev ve kent düzeni bedene gösterilen modern hassasiyetin bir parçası olarak gözden geçirilir.[12] Hij-

5 Kristeva, Julia, *Korkunun Güçleri: İğrençlik Üzerine Deneme*, çev. Nilgün Tutal, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2004, s. 15. Ayrıca bkz. Çabuklu, Yaşar, *Kovulanın İzi*, Metis Yayınları, İstanbul, 2001, s. 47-52; Douglas, Mary, *Saflık ve Tehlike*, çev. Emine Ayhan, Metis Yayınları, İstanbul, 2007.

6 Elias, Norbert, *Uygarlık Süreci:1*, çev. Ender Ateşman, İletişim Yayınları, İstanbul, 2002, s. 189.

7 Corbin, Alain, *Kokunun Tarihi: Miyasma ile Fulya, Koku ve Toplumsal İmgelem XVIII-XIX. Yüzyıllar*, çev. Pınar Güzelyürek Çelik vd., Dost Kitabevi, Ankara, 2007, s.128.

8 Vigarello, "Bedenin Temizliği ve Görüntüsü Üstüne Çalışmalar", *Bedenin Tarihi*, cilt 2., s. 243. Ayrıca bkz. Rosen, George, *A History of Public Health*, The Johns Hopkins University Press, New York, 1993, s. 358-369.

9 Corbin, Alain, *a.g.e.*, s. 213.

10 Corbin, Alain, *a.g.e.*, s. 243.

11 Vigarello, Georges, *Temiz ve Kirli: Ortaçağ'dan Günümüze Vücut Bakımın Tarihi*, çev. Zühre İlkgelen, Kabalcı Yayınları, İstanbul, 1996, s. 226.

12 Vigarello, Georges, *a.g.e.*, s. 307.

bir biçimde dile getirmiştir. "İyi Türk" olmanın cevabını vermek amacıyla hazırlanan ve çocuklara on maddelik nasihatler şeklinde kaleme alınan bu metnin ilk başlığı "sıhhat kanunu"dur. Söz konusu maddenin içeriği şu şekildedir: "İyi Türk mükemmel sıhhat kazanmağa ve onu daim ettirmeğe çalışır. Memleketimizin refahı, her günkü işi yapmağa bedenen muktedir olacak insanlara bağlıdır. Onun için 1. Elbisemi, vücudumu, zihnimi temiz tutacağım. 2. Bana ziyanı dokunacak itiyadlardan (alışkanlıklardan, y.n.) kaçınacağım. Bana faydası olacak itiyadları yapacağım ve onları daim ettireceğim. 3. Beni mükemmel sıhhatte bulunduracak derecede yemeğe, uyumağa ve idman yapmağa çalışacağım."[20]

Hijyen ve sağlık vurgusu çocuk bakımı metinlerinde de milli nüfus siyasetinin bir parçası olarak ele alınır.[21] Örneğin, Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekaleti tarafından basılan *Annelere Nasihat* başlıklı kısa metin çarpıcı bir çocuk ölümü istatistiğiyle başlar. 1924 tarihinde 25,809 çocuğun, yani ölen insanların dörtte birinin, "bazı annelerin ve aile reislerinin dikkatsizliği ve bilgisizliği yüzünden"[22] öldüğü ifadeleriyle başlayan metin ideal çocuk bakma yöntemlerini kısaca özetler. Metne göre "çocuk bakımı kendine mahsus bir ilimdir"[23] ve hijyen bu ilimin temel taşlarından biridir. Nüfusu artırma meselesi başat kaygıları olmakla birlikte, bu metinlerde dikkat çeken diğer bir nokta ise çocuğun fiziksel hijyeni ve genel sağlığıyla sosyal kişiliği arasında kurulan ilişkinin kurgulanma biçimidir. Genel olarak fiziksel hijyen ile sosyal hijyen birbirini tamamlayan öğeler olarak görülmektedir. Erken Cumhuriyet döneminde milletvekilliği ve bakanlık yapmış olan Dr. Reşit Galip'in *Çocuk Bakımı Öğütleri* isimli kitabı, bu ilişkiyi ortaya koyan açık bir örnektir. Galip, kitabında yeni doğmuş çocukların nasıl temizleneceğini detaylı bir biçimde anlatır. Vaktinde temizlenmeyen çocuğun "kötü huylu", temiz bakılan çocuğun ise "temiz bir insan olarak"[24] yetişip yaşadığını anlatan Galip'e göre, "Türk anası ancak çocuklarının sayısı ve gürbüzlüğü ile onları ölüme kaptırmadan büyüte bilmiş olması ile öğünür".[25] Galip'in nazarında, temiz ve sağlıklı çocuklar yetiştirmek milli çıkarların öngördüğü nüfus politikası-

20 "Kız ve Erkek Çocuklar İçin Düstur-ül Ahlak", İstanbul, 1925, s. 4.

21 Bu konuda yayımlanmış bazı çalışmalar için bkz. Akalın, Besim Ömer, *Nüfus Siyasetinden Çocuk Büyütmek*, Kanaat Kütüphanesi, İstanbul, 1925; Duru, Muhittin, *Çocuğun Sıhhat Defteri*, İstanbul, 1927.

22 *Annelere Nasihat*, Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekaleti Neşriyatından, no:21, Hilal Matbaası, İstanbul, 1929, s. 3. Benzer metinler için bkz. *Gebelere Öğüt*, İstanbul, 1945; Ural, Şadan Talat, *Kadın ve Modern Nüfus Siyasetimiz*, Ankara, 1944.

23 *Annelere Nasihat*, s. 3.

24 Reşit Galip, *Çocuk Bakımı Öğütleri*, Maarif Vekaleti, 1929, s.19-20.

25 Reşit Galip, *a.g.e.*, s.4.

nın hayati bir unsuru; çok çocuk doğurmak ve sağlıklı büyütmek ise saygıyı hak etmenin bir koşuludur. Reşit Galip, kitabını şu ifadelerle bitirir: "Yaratılıştan kısırlığa veya gebeliğe mani hastalığı olmadığı halde çocuk edinmekten kaçınan kadın saygıya layık değildir. Vatanın şenlenmesini, yükselmesini ve kuvvetlenmesini istiyen Türk kızları ve delikanlıları düğün günlerinde biribirlerine: 'en az dört evlat yetiştirmek!' yeminini versinler. Dört yavrudan biri ananın, biri babanın yerini tutacak, üçüncüsü muharebelerde millet için can vermiş yüz binlerce vatan evlatlarının bıraktığı boşluğu dolduracak, dördüncüdü de Türk milletinin sayısını artıracaktır."[26] Benzer bir biçimde, Besim Ömer *Nüfus Siyasetinde Çocuk Yetiştirme* başlıklı eserinin başında, "yaşamak isteyen milletler çok ve sağlam çocuk sahibi olmak istiyorlar"[27] dedikten sonra, ideal çocuğun "ne olmaması" gerektiğini öğütler: "İstiklal çocuğu, Cumhuriyet evladı iğri bacaklı, çıkık karınlı, boş kafalı olmamalıdır."[28] Şevket Süreyya da *Kadro* dergisinde yazdığı; ırk, doğurganlık, nüfus artırımının önemini ilişkili olarak kompoze ettiği makalesinde şu sözleri nakleder: "...Anadolu Türkü mütereddi bir ırk değildir ve Türk kadını çok doğuran ve doğurmayı seven bir kuvvettir."[29] Aydemir'e göre zaten Türk milletinin ırksal bir niteliği olan doğurganlık, milli bir mesele olarak devlet siyasetiyle birleşirse ortaya "şen ve kalabalık bir Türk milleti" çıkacaktır. Yazara göre, mutlu bir milletin üremesi ancak uygun devlet politikaları ile mümkündür: "...Türk çocuğunun korunuşu ve bu suretle Türk milletinin zinde, şen ve kalabalık bir hale gelişi, öyle bir milli davadır ki, bu dava ancak, bütün millet işlerinin, milli bir devlet ve siyaset sisteminin, içinde ve onlarla beraber kül halinde alınabilir."[30]

Nüfus siyasetinin sadece bir bollaşma değil, "ideal" ve "kaliteli" nesiller yaratacak şekilde bir bollaşma olarak düşünüldüğünü söylemek mümkün. Sıhhat bilgisi, hijyen ve terbiye her açıdan kaliteli bireyler yetiştirmek için elzemdir. Dönemin önemli siyasi figürlerinden Selim Sırrı Tarcan'ın çocuk terbiyesine bakışını tam da bu bağlam oluşturur. Beden sağlığının en önemli yolu temiz ve açık havadır diyen Tarcan, bunu şöyle açıklar: "Açık hava çocukları gürbüz yapar. Temiz hava derimize renk verir, bize yarar... Kapalı yerlerde büyüten çocukların renkleri solar."[31] Tarcan bu girişi yaptıktan sonra hijyenin, iyi beslenmenin, boy ve ağırlığı sürekli ölçerek ideal stan-

26 Reşit Galip, *a.g.e.*, s.51.

27 Besim Ömer, *Nüfus Siyasetinde Çocuk Yetiştirme*, Ahmet İhsan Matbaası, İstanbul, 1930, s. 5.

28 Besim Ömer, *a.g.e.*, s.7.

29 Süreyya, Şevket, "Çok Nüfuslu Anadolu", *Kadro: Ayrık Fikir Mecmuası*, sayı 5., Ankara, 1932, s. 31.

30 Süreyya, Şevket, *a.g.e.*, s.31.

31 Tarcan, Selim Sırrı, *Çocuklara Sağlık Öğütleri*, İstanbul, 1935, s.3.

dartlarda kalmanın, hastalıklardan korunmanın, beden terbiyesi ve sporun önemini anlatır. Tarcan'ın metninin en dikkat çekici yanı; hijyeni, beden terbiyesini ve ahlaklı yaşama öğütlerini (Tarcan'a göre, "kötü yürekli, tembel, hayın çocukları kimse sevmez, onların arkadaşlığından insana kötülük gelir... İyi ahlaklı çocukları herkes sever",[32]) birbirlerini tamamlayan parçalar olarak "sağlık öğütleri" zemininde anlatmasıdır. Doktor Süheyl Ünver'in *Eski Hekimlik, Yeni Hekimlik ve Hıfzıssıhha* başlıklı, kısa fakat vurucu metni de benzer bir bakış açısını ortaya koyar. Ünver, bir doktor ve tıp tarihçisi olarak, hıfzıssıhhanın önemini anlatır. Ruh sağlığı ile beden sağlığının birbirine bağlı olduğuna vurgu yapan Ünver'e göre, hıfzıssıhha insanları korumak için ortaya konmuş kurallardan oluşmaktadır ve hasta olmamak için bu kurallar öğrenilmeli ve uygulanmalıdır. "Kendi kendimize çocuğumuza bakar gibi bakmalıyız"[33] diyen Ünver, öjenist bir perspektifle hıfzıssıhhayı "neslin ve vücudun ıslahı"[34] olarak görür. Ünver'e göre, bedeni korumanın ilk kuralı aklı "iyi yetiştirmektir" ve bedeni ancak iyi yetiştirilen bir akıl koruyabilir. Ünver, beden terbiyesini ve programlanmış beden hareketlerini de hıfzıssıhhanın vazgeçilmez bir parçası olarak görür ve özellikle kadınların bunu ihmal ettiğinden yakınır. Ünver, tıpkı Tarcan gibi, ahlaki eğitimi de beden sağlığının bir parçası olarak niteler ve bunu şu sözlerle açıklar: "Ben terbiyeyi, aile terbiyesini de hıfzıssıhaya sokarım. Zira tam bir terbiye de tam ve düzgün işleyen bir vücutla olur."[35] Hıfzıssıhhanın birçok kola ayrıldığını belirten Ünver, hiyerarşide üst noktaya akıl-üreme-estetik denklemini yerleştirerek, hıfzıssıhhanın en önemli alanlarının "akıl hıfzıssıhhası, tenasül (üreme, y.n.) hıfzıssıhhası, güzellik hıfzıssıhhası" olduğunu belirtir. Ayrıca, "gıda hıfzıssıhhası, beden hıfzıssıhhası hayatın ve sağlığın esasen başını teşkil eder"[36] diye belirtir. Ünver'in bu sıralamasında gördüğümüz akla, üremeye, güzelliğe ve bedene gösterilen tıbbi, ahlaki ve estetik özenin modern beden rejiminin anahtar kelimeleri olduğunu da söylemek yanlış olmaz.

Hıfzıssıhhanın yalnızca tıbbi bir mesele değil, toplumsal, kültürel ve politik kaygıların bir parçası olduğu *Sıhhat Yolu* isimli kitapta görülebilir. Teşrihin tıp bilimi açısından önemi, hastalıklara yakalanma sebepleri, hastalıklardan korunma yolları gibi konuları işleyen *Sıhhat Yolu*'nun yazarı Refet, kitabında hıfzıssıhha meselesine geniş bir bölüm ayırır. Refet, hıfzıssıhhayı "in-

32 Tarcan, *a.g.e.*, s.27.

33 Ünver, Süheyl A., *a.g.e.*, s.6.

34 Ünver, Süheyl A., *a.g.e.*, s.6.

35 Ünver, Süheyl A., *a.g.e.*, s.8.

36 Ünver, Süheyl A., *a.g.e.*, s.8.

sana hastalıklardan korunmayı öğreten bilgilere"[37] sahip olma olarak tanımlar. Mekânların ve bedenin çeşitli bölgelerinin hijyeni başta olmak üzere; iş ortamı, elbise, tuvalet gibi birçok alanın hıfzıssıhha açısından önemine değinen kitap, kadınların yeni giyim tarzlarının da hıfzıssıhha açısından sakıncalarına özel bir dikkat çeker. Refet'e göre, özellikle korse ve yüksek topuklu ayakkabılar bedenin hıfzıssıhhası açısından sakıncalıdır. İç organların olağan faaliyetlerine zarar veren korse sadece sağlık açısından değil "bizi, hali tabiide ömür geçiren ecdadımızdan bambaşka mahluklar haline"[38] koymasıyla da kültürel bir tehdittir. Muhafazakar-modern bir tutum takınan Refet, yüksek topukları da "bacakların şeklini bozdukları"[39] gerekçesiyle eleştirir. *Sıhhat Yolu*'nun kısa ama dikkat çekici bir diğer bölümü de "içtimai hıfzıssıhha", yani toplumsal hıfzıssıhhadır. Öjenist bir kaygıyla, Refet içtimai hıfzıssıhha'yı "ırk ve memleket" üzerindeki büyük afetlerin tehlikesinden kurtulmak olarak tarif eder. Yazara göre, ırkı ve memleketi tehdit eden bu "afetlerin" başlıcaları; verem, zührevi hastalıklar ve kanserdir.[40] Kitabın son bölümünde çeşitli hastalıklardan korunmak için tavsiyeler yer alır. Bu bölümde, romatizmal rahatsızlıklar çeken gençlere yönelik tavsiyeler ilgi çekicidir. Refet'e göre, romatizmal sorunlar yaşayan gençler öncelikle meslek seçimlerine dikkat etmeli ve bedensel performansa dayalı "amelelik, ziraatçilik, askerlik, gemicilik gibi" meslekleri seçmemelidirler. Özel hayata dikkat etmek de hastalıklardan korunmanın önemli yollarındandır. Jimnastik ile spora düşkün olmak ve "birahanelerde vakit geçirmekten vur patlasın çal oynasın alemlerinde devamdan"[41] uzaklaşmak "sıhhat yolu"nun en hassas noktalarıdır.

Erken Cumhuriyet döneminde kamu sağlığı ve kamusal hijyen siyaseti açısından önemli bir dönemeç "Umumi Hıfzıssıhha Kanunu"nun kabul edilmesidir. 1930 tarihinde kabul edilen, 309 maddeden oluşan ve hıfzıssıhha meselesinin merkezi politikaların somut bir bileşeni haline getirilmesi açısından kritik bir öneme sahip olan "Umumi Hıfzıssıhha Kanunu"[42] erken Cumhuriyet döneminin en kapsamlı kanunlarından biri olarak uygulamaya konulmuştur. Kanun, nüfusun bütün kesimlerini içine alacak biçimde

37 Refet, *Sıhhat Yolu*, Maarif Vekaleti, 1929, s. 204. Genel sağlık kılavuzu olarak tasarlanmış benzer çalışmalar için bkz. Onur, Ahmet Asım, *Halk İçin Hekim Öğütleri*, İstanbul, 1936; Belgen, Ali Nihat, *Genel Sağlık Öğütleri*, İzmir, 1937.

38 Refet, *a.g.e.*, s. 209.

39 Refet, *a.g.e.*, s. 209.

40 Refet, *a.g.e.,*, s. 224.

41 Refet, *a.g.e.*, s. 224.

42 "Umumi Hıfzıssıhha Kanunu", Kanun No:1593, Resmi Gazete, sayı:1489, 6 Mayıs 1930.

topyekûn bir sıhhat ve hijyen öngörerek detaylı bir şekilde hazırlanmıştır ve mekansal olarak (şehirler, kazalar, mahalleler, sınırlar, sahiller, gemiler, demiryolları, maden suları, kaplıcalar, mecralar, mezarlıklar, evler, hanlar, oteller, okullar, iş yerleri, genelevler, hapishaneler) o denli kapsayıcıdır ki devlet sıhhi normlarıyla toplumun bütününü denetlemeyi tasarlamaktadır. "Umumi Hıfzıssıhha Kanunu"nun 1. maddesi şu şekildedir: "Memleketin sıhhi şartlarını ıslah ve milletin sıhhatine zarar veren bütün hastalıklar veya sair muzır amillerle mücadele etmek ve müstakbel neslin sıhhatli olarak yetişmesini temin ve halkı tıbbi ve içtimai muavenete mazhar eylemek umumi Devlet hizmetlerindendir."[43] Bu maddede de görüldüğü üzere kanun hastalıklar karşısında milleti bir bütün olarak tahayyül etmekte ("milletin sıhhatine zarar veren"), gelecek nesillerin sağlıklı yetişmesini devlet politikasının bir parçası haline getirmekte ("müstakbel neslin sıhhatli olarak yetişmesini temin") ve bir bütün olarak toplumun sağlığını güvence altına almayı devlet hizmeti olarak görmektedir.

"Umumi Hıfzıssıhha Kanunu" hükümleri itibariyle tüm nüfusu kapsamına alsa da çocukların ve gençlerin korunmasına, işçiler hıfzıssıhhasına, genelevlere ve ölülere kanun içerisinde ayrıca bölümler ayrılmıştır. Genel olarak dönemin nüfus politikasının temel mantığı içinde, genç cumhuriyetin gelişmesi ve güçlenmesi açısından kritik öneme sahip olarak görülenlerin (çocuklar, gençler ve işçiler) hijyen ve sağlıklarının korunması, bu bölümlerdeki maddelerin genel mantığını oluşturmaktadır. Genelevler ve buralarda çalışanlar ile ölüleri daha çok salgın hastalıklara yakalanma ve bu hastalıkları yayma potansiyeli taşıyan riskli gruplar olarak gören bakış açısı, kanunun bu bölümlerindeki maddelerin hazırlanmasında etkili olmuştur diyebiliriz.[44] Özetle; çocuklar, gençler ve işçiler salgını yayma potansiyeli olan değil daha çok salgına ve hastalıklara yakalanma riski olan ve bu bağlamda da korunması özel hassasiyet gerektiren kesimler olarak görülmekte; genelev çalışanları ile ölüler ise salgını ve hastalıkları toplumun diğer kesimlerine yayma potansiyelleri üzerinden hıfzıssıhha kanununa dahil edilmektedirler. "Umumi Hıfzıssıhha Kanunu" mecliste çok fazla itiraza ve tartışmaya yol açmadan 24 Nisan 1930 tarihinde hızlı bir biçimde kabul edilmiştir.

Bu dönemde kamu sağlığı; devletin iskân, tabiiyet, emek ve eğitim politikasının önemli bir parametresi haline gelir. 1934 tarihinde çıkarılan "İskân Kanunu"nda, tıpkı askerlik, iktisat, kültür ve siyaset gibi, "sıhhat" da bir bölgenin devlet tarafından boşaltılmasına sebep olabilecek nedenlerden biri ola-

43 "Umumi Hıfzıssıhha Kanunu", madde 1.

44 Bkz. Üçüncü Bap; "umumi kadınlar hakkında ahkam" ve Onuncu Bap; "mezarlıklar, ölülerin defni, mezardan çıkarılması ve nakli".

rak yer alır.[45] 1938 yılında kabul edilen, "Ecnebilerin Türkiye'de İkamet ve Seyahatlari Hakkında" çıkarılan kanunda ise muhacirlere "sıhhi muayene" zorunluluğu getirmektedir.[46] Kamu sağlığı politikalarında işçiler ve öğrencilere de ayrıca dikkat edilir. Cumhuriyet tarihinin en kapsamlı iş kanunlarından biri olan 1936 tarihli "İş Kanunu"nda, işçilerin sağlığı meselesi detaylı bir biçimde ele alınır, işçi sağlığını korumaya yönelik zorunluluklar ve bunları denetleme yönünde devlet güvencesi getirilir.[47] Devlet söyleminde beden sağlığına gösterilmesi beklenen özeni milli çıkarların bir parçası haline getiren bakış, eğitimle ilgili yönetmeliklere de yansır. Ortaokul ve liselerde uygulanan Disiplin Talimatnamesi'nde "Türk talebesi"nin en önemli özelliklerinden biri, "Türk milletinin ve Cumhuriyeti'nin... şeref, sıhhat ve haklarına riayet" etmek olarak tanımlanır. Talimatname'de yer alan bir maddede ise "yurt ve millet hizmetine adanmış olan, sıhhat ve kuvvetini zehirli ve zararlı maddelerle tahrip etmez"[48] ifadelerine yer verilir. Kişinin beden sağlığına özen göstermesi ve devletin halk sağlığına özen göstermesi, ilerlemenin yegâne koşullarından biri olarak görülmektedir. Almanya'daki Bayer ilaç şirketinde yöneticilik yapmış ve Türkiye'de ilaç sanayisinin gelişminde ilk girişimcilerden biri olan Doktor Feridun Frik, Cumhuriyet döneminde hıfzıssıhha hareketlerini anlattığı 1938 tarihli metinde, 1923'ü, yani Cumhuriyet'in ilan tarihini, Türk tarihinin olduğu kadar "Türk tıbbının da en verimli devresinin başlangıcı" olarak tarif etmiş ve devletin halk sağlığını ihmal etmesinin "rejim prestijini feda"[49] etmek anlamına geleceğini belirtmiştir.

Üremenin siyasallaşması, müstakbel neslin hıfzıssıhhası ve öjenik

Cumhuriyet kamu sağlığı konusunda adımlar atarken, bu konudaki uluslararası gelişmeleri de başından itibaren yakından takip etmiştir.[50] 1930'lar sa-

45 "İskan Kanunu", madde 2, Kanun no:2510, Resmi Gazete, 21 Haziran 1934.

46 "Ecnebilerin Türkiye'de İkamet ve Seyahatlari Hakkında Kanun", madde 10, Kanun no:3529, Resmi Gazete, 16 Temmuz 1938.

47 "İş Kanunu", madde 54-62, Kanun no:3008, Resmi Gazete, 15 Haziran 1936.

48 *Talebe Klavuzu*, Marifet Basımevi, İzmir, 1939, s. 40.

49 Frik, Feridun, *Türkiye Cumhuriyetinde Tıb ve Hıfzıssıhha Hareketleri 1923-1938*, Leverkusen, 1938, s. 5-6.

50 Örneğin 1923'te "Milletlerarası Hıfzıssıhha-i İçtimaiyye Kongresi'ne" temsilci gönderilmiştir. Bkz. BCA (Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi), Tarih: 6/5/1923, Sayı: 2474, Fon Kodu: 30..18.1.1, Yer No: 7.18..15. Aynı şekilde, 1925'te "Beynelmilel Hıfzıssıhha Müessesine" temsilci gönderilmiştir. BCA, Tarih: 11/10/1925, Sayı: 2672, Fon Kodu: 30..18.1.1, Yer No: 16.67..7.

dece "Umumi Hıfzıssıhha Kanunu" gibi kanunlarla kamu sağlığı ve hijyenist söylemin kurumsallaşması anlamında değil, nitelikli nüfus tartışmalarının da ciddi bir biçimde yükseldiği yıllardır. Öncelikle, bu dönemde nüfus konusuna değinen hem çevirileri[51] hem de telif eserlerde bir patlama yaşandığını söyleyebiliriz. İstatistik Umum Müdürlüğü tarafından yapılan çevirilerin ana temasını nüfusun devlet ve ulus açısından önemi, nüfusu artırma yolları, nüfusun ve ırkın nasıl korunacağı, nüfus kuramları, dünyadaki nüfus hareketlilikleri, savaşın nüfusa etkisi, nüfus politikaları açısından istatistiğin önemi ile iskân politikaları gibi başlıklar oluşturmaktadır. Hem 1930'larda Batı'daki nüfus tartışmalarını hem de bunun cumhuriyet bürokrasisi üzerindeki etkilerini anlamak açısından, bu dönemde çeviri için tercih edilen metinlerin içeriğine kısaca bakmakta yarar var.

1931 yılında Roma'da gerçekleşen Uluslararası Nüfus Kongresi Türkiye'de de yankılarını bulur. Bu kongreye, yasal tedbirlerle nüfus artırımının güçlü devlet olmak için elzem olduğu fikri damga vurmuştur denebilir. Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü bu kongrede sunulan bildirilerden çeviriler yapar. Bu çevirilerden biri olan ve Fransa vekili Fernand Boverat tarafından sunulan *Avrupa Nüfusunun İstikbali* başlıklı metne göre, "Avrupa milletlerinin heyeti umumiyesinde halen göze çarpan başlıca nüfus hadisesi; doğum nispetinin ve aynı zamanda yekûn itibariyle doğumlar adedinin mütemadiyen azalmasıdır."[52] Benzer bir sunumu, *Umumi Harbin Nüfus Hareketlerine Tesirleri* başlığıyla Leipzig Üniversitesi profesörü E. Würzbürger yapmış ve savaşın nüfusu azaltıcı etkisi ile doğumlardaki azalmanın ciddiyetine dikkat çekmiştir.[53] Kongrede sunulan bir başka çarpıcı metin de yine Fransız bir vekil olan François Marsal tarafından hazırlanan *Kanunların Nüfus İnkışafına Tesirleri* başlığını taşımaktadır. Marsal, bu bildirisinde "kanunların nüfusun mikdar ve evsafı üzerindeki tesiratının devlet ve milletlerin teşekkül, inkışaf, terakki ve en nihayet izmihlaller ile ne kadar kuvvetle alakadar

51 Bu çevirilerden bazıları şunlardır: Foldes, Bela, *Maddi ve İçtimai Vaziyetin Evlenme, Doğum ve Ölüm Üzerindeki Tesiri*, çev. Selim Sabit, 1933; Jacquart, Camile, *Erkek Çocuk Doğumları Üzerinde Harbin ve Sair Felaketli Hadiselerin Tesiri*, çev. Enis Behiç, 1934; Kenedy, Geza, *Harb ve Nüfusun Artması*, çev. Selim Sabit, 1934, Balas, Charles, *Nüfus İşlerinde Nereye Gidiliyor*, çev. Selim Sabit, 1934; Reuter, Edward Byron, *Nüfus Nazariyleri*, çev. A. Nefi, 1934; Lesoir, E.D.M., *Nüfus Kütükleri*, çev. Şevket Kaya, 1935; Herriot, Edouard, *Nüfus Meselesi ve Irkın Korunması*, çev. Enis Behiç, 1936; Kovacs, Aloys, *Harbin Sebep Olduğu Doğum Azlığının Tesirleri*, çev. Ekrem Şahenk, 1943; Kuczinki, Robert R ve Nasu, Shiroshi, *Zamanımızın Nüfus Meseleleri*, çev. Celal Aybar, 1943; Kenez, Bela, *Nüfus Politikası Meseleleri*, çev. Hakkı Ateş, 1944; Georges, Letinier, *Günün Nüfus Meseleleri*, çev. Celal Aybar, 1946.

52 Boverat, Fernand, *Avrupa Nüfusunun İstikbali*, Hakimiyeti Milliye Matbaası, Ankara, 1932, s. 9

53 Würzbürger, E., *Umumi Harbin Nüfus Hareketlerine Tesirleri*, Hakimiyeti Milliye Matbaası, Ankara, 1932, s. 3-4.

olduğunu",[54] yani yasaların nüfusun artması ve güçlenmesi üzerinde ve bununla ilişkili olarak da devletin yükselmesi ve ilerlemesi üzerindeki etkisini tarihten (özellikle Roma İmparatorluğu ve Fransa tarihinden) verdiği örneklerle anlatmıştır. Kongrede sunulan, İtalya'lı profesör Gaetono Zingali'nin bildisi ise özel bir tartışmayı hak etmektedir. Zingali, *Nüfusun Kemiyet* (nicelik, y.n.) *ve Keyfiyetçe* (nitelik, y.n.) *İnkışafı İçin İtalya'da Alınan Tedbirler* başlıklı bir metin sunmuş ve bildiride Mussolini'nin nüfus politikalarını detaylı bir biçimde anlatmıştır. Zingali, sunumuna Mussolini'nin nüfus hakkında söylediği sözlerden bir alıntıyla başlar: "Doğum nispeti, sadece vatanın gittikçe büyüyen kudretinin alameti değil, faşist milletini diğer Avrupa milletlerinden ayırt edecek olan alamettir. Çünkü bu, onun hayatiyetini ve bu hayatiyeti asırlara devretmekteki azmini göstermektedir."[55] Zingali, sunumunun devamında İtalya'da nüfusu "nicelik ve nitelik" olarak güçlendirme çalışmalarını ve nüfusun sadece sayısal olarak değil kalite itibariyle de yükseltilmesi gerektiğini anlatır. Zingali'nin verdiği bilgilere göre, İtalya'da bu alanda yapılan çalışmalar şu başlıklar altında toplanmaktadır: Doğumu artırma (evliliği teşvik, bekarlığı cezalandırmak, doğum aleyhtarı kuramları cezalandırmak, çocuk düşürmeyi cezalandırmak) ve ölümleri azaltma siyaseti (kamu sağlığı ve hijyen tedbirleri, anneliğin ve çocukluğun korunması, "gençliğin bedeni terbiyesi ile ırkın sağlamlaştırılması"), göç hareketlerinin kontrolü (daimi göçü durdurmak, imar faaliyetlerini düzenlemek ve "şehirlileşmeğe[56] [urbanisation, y.n.] karşı mücadele").[57] Zingali'nin sunumunda dikkat edilmesi gereken nokta; hijyen, halk sağlığı ile öjenik eğilimlerin bütünleşmesidir. Buradan hareketle, öjenikin tarihsel seyrini bir yönüyle milliyetçi-ırkçı hareketlerin bir ürünü[58] ve diğer bir yönüyle de modern kamu sağlığı ve nüfus siyasetinin bir bileşeni olarak okumak yanlış olmaz.

Eski Yunancada anlamı "iyi tür"[59] olan öjenik (eugenics) tartışması, Platon'a kadar götürülebilir. Platon, *Devlet* kitabında evlilik üzerine olan diyaloglarının yer aldığı bir pasajda hayvan cinslerinin "en iyilerini" çiftleştir-

54 Marsal, François, *Kanunların Nüfus İnkışafına Tesirleri,* Hakimiyeti Milliye Matbaası, Ankara, 1932, s. 3.

55 Zingali, Gaetono, *Nüfusun Kemiyet ve Keyfiyetçe İnkışafı İçin İtalya'da Alınan Tedbirler*, Hakimiyeti Milliye Matbaası, Ankara, 1932, s. 4.

56 Zingali'nin aktardığına göre, Mussolini "köy halkı şehirli olur olmaz şehrin eski halkı gibi kısır olur" düşüncesindedir. Bkz. Zingali, *a.g.e.*, s. 23.

57 Zingali, *a.g.e.*, s. 4-5.

58 Aydın, Suavi, "Cumhuriyet'in İdeolojik Şekillenmesinde Antropolojinin Rolü: Irkçı Paradigmanın Yükselişi ve Düşüşü", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Kemalizm*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2001, s. 348.

59 Lynn, Richard, *Eugenics: A Reassessment*, Praeger Publishers, Westport, 2001, s.4.

me yönteminin insanlarda da uygulanması gerektiğini ifade eder ve diyalogun devamında insanların evliliği konusunda şu sözleri söyler: "Üzerinde anlaştığımız ilkelere göre, her iki cinsinde en iyilerinin en fazla, en kötülerinin de en az çiftleşmeleri gerekir. Ayrıca en kötülerin değil, en iyilerin çocuklarını büyütmeliyiz ki, sürünün cinsi bozulmasın."[60] Modern anlamda ise ilk kez Francis Galton (1822-1911)[61] tarafından kullanılmış olan, milliyetçi-ırkçı hareketlerin etkisiyle yükselişe geçen[62] ve anlam olarak "bir popülasyonun karakterini iyileştirmeye yönelik metotlar"ı[63] ifade eder biçimde kullanılan öjenik, 19. yüzyıl sonu ile 20. yüzyılın ilk yarısında[64] uygulanan nüfus politikalarına önemli bir temel teşkil etmiştir. Devlet aygıtının modern biyopolitik mantığı ve bu aygıta hâkim olan rasyonalite, 20. yüzyılın ilk yarısında kurulan ulus devletlerin ırkçı politikalarına kaynaklık etmiştir. Biyopolitikayla öjenik arasındaki ilişki; bir topluluğu biyolojik olarak *yaşatmaya* (pozitif öjenizm)[65] yönelik politikalar ve başka bir topluğu biyolojik olarak *yok etmeye* (negatif öjenizm)[66] yönelik söylemlerin, bu yönetim zihniyetinin bireylerin biyolojik varlıklarını hedef aldığını işaret eden politikalarla eklemlendiği zeminde okunabilir.

Irk "kalitesi"ni bedensel ve zihinsel sağlık, ahlaki karakter ve siyasal, kültürel, ekonomik başarıyla ilişkilendiren[67] öjenik söylem, ulus devletin başarısını mevcut nüfusun öjenik ilkeler etrafında yeniden üretilmesinde arar.

60 Platon, *Devlet*, çev. Sabahattin Eyüboğlu, M. Ali Cimcoz, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2006, s. 163.

61 Galton, Francis, *Probability, The Foundation of Eugenics*, Clarendon Press, Oxford, 1907; Essays in Eugenics, London, 1909.

62 Aydın, Suavi, *a.g.e.*, s. 348.

63 Neyret, Laurent, "İnsanlığa Karşı Suçların Dönüşümü", *İnsanlığa Karşı Suç*, çev. Berna Akal, İletişim Yayınları, İstanbul, 2012, s.79.

64 Özellikle 1910'lardan itibaren, öjeniki milli siyasetin bir parçası olarak değerlendiren metinlerde ciddi bir artış olmuştur. Fisher, Irving, *Eugenic*, Goog Helath Publishing, Michigan, 1913; Walston, Charles, *Eugenics, Civics and Ethics*, Cambridge University Press, Cambridge, 1920; Pollock, Horatio, *Eugenics As a Factor in the Prevention of Mental Disease*, New York, 1921.

65 Pozitif öjenizm, bazı genetik özellikleri dolayısıyla üstün addedilen bireyler yaratılmasının amaçlanmasıyla ilişkilidir. Bu öjenizm bazı bireyleri "üst-insanlık" kategorinde kabul ederek, bu bireylerin fiziksel ve entelektüel performanslarını artırmaya yönelik politikaları öngörür. Neyret, Laurent, *a.g.e.*, s. 80.

66 Negatif öjenizm, "alt-insanlık" kategorisinde kabul edilen bireylerin genetik varlıklarını yok etmeye yönelik politikaları öngörmektedir. Negatif öjenizm, "alt-insanlık" kategorisinde kabul edilen ve ağır hastalıklara yatkın kişilerin bazı işlerde çalışmasını ya da yaşam sigortasından faydalanmasının önüne geçilmesi gibi dolaylı politikalarla işleyebilir. Neyret, Laurent, *a.g.e.*, s. 80. Bu anlamda hem pozitif hem de negatif öjenizm politikalarının, özellikle gen teknolijisinin bugünkü kadar gelişmediği 1920, 1930 ve 1940'lı yıllarda, bireylerin bedenleri üzerinden işlediğine dikkat çekmek gerekir.

67 Lynn, *a.g.e.*, önsöz.

Genetik sağlık, zekâ ve karakter arasında kurduğu ilişkiden hareketle ırklar arası belirli bir hiyerarşi tarif eden öjenik, salt bilimsel bir bilgi olarak var olmamış, devlet politikalarına (siyasi kararlar, hukuk, eğitim ve kültür politikaları) eklemlenerek işlevsel bir yere sahip olmuştur. Öjenik; nüfus üzerinde inceltilmiş denetimlere, mekân planlarına, beden terbiyesi kuram ve pratiklerine, tıbbi tekniklere ve psikolojik muayenelere, ırksal haritayı çıkarmaya yönelik bedensel ölçümlere, hâkim kılınmak istenen ırkın fiziksel ve kültürel egemenliğini yayacak hukuksal ve siyasal düzenlemelere kadar çeşitli zeminlere sahiptir. Özetle, yaşam üzerinde uygulanan detaylı operasyonlara yol açar. Ama aynı zamanda bütüncül kaygılardan hareketle oluşan kitlesel önlemlere, istatistik varsayımlara, toplumsal bedenin tümünü ya da bütün içindeki bazı grupları ilgilendiren makro müdahalelere de (iskân gibi) "bilimsel" meşruiyet sağlar. Dolayısıyla burada dikkat edilmesi gereken nokta, öjenik söylemin salt biyolojik bir sorunsallaştırma değil, siyasal ve kültürel ırkçılıkla kuruduğu geçişkenliğinin tespit edilmesidir. 20. yüzyılın ilk yarısında ve özellikle 1930'lar ve İkinci Dünya Savaşı süresince, başta Almanya olmak üzere, Avrupalı birçok devletin politikalarına etki eden öjenik söylem, Türkiye'de de erken Cumhuriyet döneminin nüfusa yönelik politikalarında etkili bir yere sahip olmuştur.

İki dünya savaşı arasında, Batılı birçok ülkede öjenik tartışmalarına ve uygulamalarına rastlarız, ancak öjenik çalışmalar ve kampanyaların her ülkede aynı biçimde yaşandığı söylenemez. 1933 yılında Almanya'da yürürlüğe giren Sterilizasyon Kanunu büyük bir yankı uyandırmış ve Nazi iktidarının "saf ırk" yaratma politikalarına, çeşitli negatif ve pozitif öjenik uygulamaların gerçekleşmesine sahne olmuştu.[68] Diğer ülkelerdeki öjenik tartışmalarının zeminini, ülkelerin o dönemdeki toplumsal ve siyasal durumları belirlemiştir demek mümkün. Toplumsal, siyasal ve ekonomik sorunlara öjenik içerisinden devşirilen "çözüm vaadi", yürütülen kampanyaların en önemli dayanağını oluşturuyordu. Örneğin 1930'larda İngiltere'de öjenik tartışmalar, kötüleşen ekonomik durumla ilişkilendirilerek yürütülüyordu. İşsizlerin çoğalmasını doğum kontrol teknikleriyle engelleme talepleri ve "arızalı" olarak görülen kişilere yönelik kısırlaştırma kampanyalarının motivasyonunu bu ekonomik sorunlar belirliyordu.[69] Aynı dönemde, Romanya'daki öjenik propagandalarının, Çingenelere ilişkin siyasal hesaplar üzerinden yürütüldüğünü görürüz. 1930'ların sonunda, ülkedeki öjenistler Çingene-

68 Uzarczyk, Kamila, "War Against the Unfit: Eugenic Sterilization in German Silesia 1933-1944", *International Journal of Mental Health*, vol. 36, no. 1, 2007, s. 79-88

69 Searle, G.R., "Eugenics and Politics in Britain in the 1930s", *Annals of Science: 36*, 1979, s. 168-169.

leri Romanya'ya karşı en büyük ırksal tehdit olarak ilan edip, bu tartışmayı Çingene sorunu üzerinden yürütmüşler ve Çingenelerin kısırlaştırılmalarını ya da tamamen ortadan kaldırılmalarını savunmuşlardı. Güvenlik birimleri ve sağlık görevlileri göçebe Çingenelerin ulusal sağlığa karşı tehdit oluşturduklarını tartışarak, onların Romanya içerisinde çalışma kamplarına yerleştirilmelerinde beraber rol oynamışlardı.[70] Amerika'daki öjenik tartışmalarında ise ideolojik ittifak, liberaller ve din adamları arasında yaşanmıştı. Ortak tutum alan liberaller ve din adamları öjeniki faydalı bir tutum ve tavır olarak okuyorlardı. Onlara göre öjenik, fakirlik ve zekâ geriliği gibi zorlu konulara çözüm vaadinde bulunurken, tanrının krallığının fiziksel olarak yeryüzünde gerçekleşmesine giden yolu açıyordu.[71]

Türkiye'de öjenik kaygıların nüvelerini sosyal Darwinizm tartışmalarında görmek mümkün. Toplumsal anlamda, "tür" üyelerinin yaşama mücadelesinden güçlü olanların ayakta kalacağı, diğerlerinin ise yok olacağı varsayımından hareket eden sosyal Darwinizmin, pozitivizmle birlikte İttihat ve Terakki dönemi aydınları üzerinde de etkili olduğunu biliyoruz.[72] Hayat mücadelesinden güçlü olanın galip ayrılacağı ve bu gücün de ırkın saflığının ve bedenin sağlığının korunması ve iyileştirilmesiyle (öjenik) mümkün olacağına dair inanç, çökmekte olan devleti kurtarma politikalarının geliştirilmesinde önemsenmesi gereken bir husus olarak, özellikle II. Meşrutiyet döneminde tartışılmıştır. Örneğin bu dönemde, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin İstanbul temsilcisi Rıza Tevfik, Herbert Spencer'in "sağlam kafa sağlam vücutta bulunur" ilkesini[73] milli bir fikir olarak yaymaya çalışmıştır. Bu tartışma, 1920'lerden sonraki süreçte, aydınlar ve Cumhuriyet'i yöneten kadrolar üzerinde etkisini sürdürmüştür. Doğrudan öjenik tartışmalarının baskınlığı 1930'ların sonunu işaret etse de bu tartışmanın daha erken bir tarihte başladığını görmekteyiz. Örneğin, Münir Mazhar 1920'de Tedrisat Mecmuası'na *Ojenik (Irkın Islahı İlmi)*[74] başlıklı bir makale yazmış ve öjenikin önemine çok erken tarihlerde dikkat çekmeye çalışmıştır. Aynı konuda, 1923'te de *Islah-ı Irk*[75] başlıklı başka bir metnin de çevrildiğini görüyoruz.

70 Thorne, Benjamin M., "Assimilation, Invisibility, and the Eugenic Turn in the 'Gypsy Question' in Romanian Society 1938-1942", *Romani Studies 5*, Vol. 21, No. 2, 2011, s. 177.

71 Bozeman, John M., "Eugenics and the Clergy in the Early Twentieth-Century United States", *The Journal of American Culture*, Vol. 27, No. 4, 2004 s. 427.

72 Doğan, Atila, *Osmanlı Aydınları ve Sosyal Darwinizm*, Küre Yayınları, İstanbul, 2012, s. 177-184.

73 Korlaelçi, Murtaza, "Pozitivist Düşüncenin İthali", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce:Tanzimat ve Meşrutiyet'in Birikimi*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2004, s. 21.

74 Mazhar, Münir, "Ojenik (Irkın Islahı İlmi)", *Tedrisat Mecmuası*, cilt 12, sayı 57, İstanbul, 1920, s. 852-857.

75 Pierson, Islah-ı Irk, çev. Mustafa Rahmi, Matbuat-ı Amire, İstanbul, 1923.

1920'ler ırk tartışmaları[76] açısından hiç de azımsanmayacak bir literatür yaratmıştır. Bu literatür içerisinde meseleye psikoloji,[77] İslam,[78] coğrafya[79] ve saha çalışması üzerinden bakan ırk analizlerinin[80] yanı sıra, etnisite merkezli analizler,[81] beden terbiyesi[82] ve hıfzıssıhha (Türklüğün nasıl korunacağına odaklanan)[83] açısından konuyu tartışan yayınlar yapılmıştır. 1930'lar da ise hem ırk hem de öjenikle ilgili ciddi bir yayın çoğalması olmuş ve bu tartışmalarda özellikle doktorlar[84] önemli bir yer kaplamıştır. Tıp tahsili görmüş, antropoloji doçenti olmuş ve Türk Tarih Kurumu başkanlığı yapmış biri olan Şevket Aziz Kansu'nun öjeniki "bio ve sosyo antropolojik dava"[85] olarak tahayyül etmesi; meselenin tıbbi, antropolojik ve tarihsel göndermelere sahip noktalardan tartışıldığı konusunda ipucu vermektedir.

Türkiye'deki öjenistlerin tartışmalarındaki motivasyonunu, milli dava olarak görülen ve ilerleme için vazgeçilmez bir mesele olarak ele alınan sağlıklı nüfus yetiştirme kaygısı sağlamıştır. Yurttaşların üreme faaliyetlerinin nasıl

76 Ayça Alemdaroğlu'nun belirttiği gibi, "Türkiye'deki öjenistlerin ırk kavramından ne anladıkları açık değildir. Irk kavramı millet, nesil ve soy kavramları ile dönüşümlü olarak kullanılırken, ırk sağlığının korunmasına ise saf bir ırk yaratmak için değil, milli gelişmenin sağlanması için önem verilmiştir". Alemdaroğlu, Ayça, "Öjeni Düşüncesi", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce:Milliyetçilik*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2002, s. 421. Murat Ergin de erken Cumhuriyet döneminde "Türklerin biyolojik özelliklerinin korunması ve geliştirilmesi yönünde alınabilecek önlemlerin" tartışıldığı ve bu tartışmalar ile çalışmaların "hükümetin de doğrudan ya da dolaylı yardımlarını" aldığı halde, "Almanya'daki sistemin ayrımcılık düzeyine" ulaşmadığını belirtir. Ergin, Murat, "Türk Kimliği ve Irksal Sözlükler", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Dönem ve Zihniyetler*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2009, s. 388.

77 Fino, Jan, "Sabit Irklar Psikolojisi", çev. Namzettin, *Tedrisat Mecmuası*, cilt 11, sayı 55, İstanbul, 1920, s. 734-738.

78 Sırrı, "Alemi İslam ve Irklar Meselesi", *Mahfel*, cilt 3, sayı 35, İstanbul, 1925, s. 163-165.

79 "Coğrafya ve Irklar Meselesi", *Türk Antropoloji Mecmuası*, sayı 4, İstanbul, 1927, s. 20-44. Cumhuriyet döneminde, ırkçılığı Türk Antropoloji Mecmuası (1925-1939) üzerinden tartışan bir çalışma için bkz. Maksudyan, Nazan, *Türklüğü Ölçmek*, Metis Yayınları, İstanbul, 2007. Osmanlı'dan Cumhuriyet'e sosyal darwinizm, antropoloji ve ırkçılık ilişkisini tartışan başka bir çalışma için bkz. Toprak, Zafer, *Darwin'den Dersim'e Cumhuriyet ve Antropoloji*, Doğan Kitap, İstanbul, 2012.

80 Nureddin-Neşat Emir-Süreyya Ali-Musaf İsmail Hakkı, "Türk Irkı ile İstanbul'da Yaşayan Diğer Irkların Mukayesevi Tetkiki", Türk Antropoloji Mecmuası, S.2., İstanbul, 1926, s.5.-8.

81 Ali Nureddin-Neşat-Sureyya Ali,-Moushet, "Türk Irkı Hakkında Antropoloji Tedkikatı", *Türk Antropoloji Mecmuası*, S.5., İstanbul, 1927, s.5.-18.

82 "Milletlerde Atletizm: Neden Her Millet Aynı Derecede Atlet Yetiştiremiyor? Atletizm İklime, Irka Göre Değişir mi?", *Spor Alemi*, sayı 3, İstanbul, 1924, s. 4-7.

83 Remzi, Tevfik, "Türk Irkının Hıfzıssıhhası ve Milli Şuuru", *Hayat Mecmuası*, cilt 3, sayı 75, İstanbul, 1928, s. 463.

84 Salgırlı, Sanem Güvenç, "Eugenics For The Doctors: Medicine and Social Control in 1930s Turkey", *Journal of The History of Medicine and Allied Sciences*, 66/3, Temmuz 2011. Ayrıca bkz. Salgırlı, Sanem Güvenç, *Eugenics as Science of The Social: A Case From 1930s*, yayımlanmamış doktora tezi, Binghamton University, 2009.

85 Kansu, Şevket Aziz, "Öjenik Problemleri", *Ülkü: Halkevleri Dergisi*, Sayı:74, Ankara, 1939, s. 113.

ve hangi siyasal amaçlar yönünde düzenleneceği ve bu üreme faaliyetlerinin sonucu olan müstakbel neslin "öjenik ilmi" rehberliğinde nasıl yetiştirileceği Türkiye'deki öjenistlerin meşgul olduğu başlıca konular olmuştur. Hem evlilik ve hem de çocuk yetiştirme konusundaki pedagojik kaygılara neredeyse tüm öjenistlerde rastlamak mümkündür, ancak hangi negatif/pozitif öjenik uygulamaların gerçekleştirilmesi gerektiği konusunda öjenistler arasında tam bir fikir birliği olduğu söylenemez. Öjenistlerin metinlerine geçmeden önce "Umumi Hıfzıssıhha Kanunu"nun evliliklerle ilgili maddelerinden bahsetmekte yarar var. Kanunun 122. Maddesi "evlenecek erkek ve kadınlar evlenmeden evvel tıbbi muayeneye tabidir" hükmünü, 123. maddesiyse "frengi, bel soğukluğu ve yumuşak şankr (bir tür zührevi hastalık, y.n.) ve cüzama ve bir marazi akliye müptela olanların evlenmesi memnudur" hükmünü getirir.[86] Bundan bir yıl sonra ise, yani 1931'de, 15 maddelik "Evlenme Muayenesi Hakkında Nizamname" ile bu muayenelerin neleri kapsayacağı ve nasıl yapılacağı detaylandırılır.[87]

Evlilikle ilgili bu yasalarda görüldüğü üzere, toplumun sağlıksız olarak tanımlanan kesimlerinin çoğalmalarını engelleyici negatif öjenik uygulamaları olmakla birlikte, "Türkiye'deki öjenik macerasının seyri genel olarak pozitif öjenik anlayışına yakındır"[88] demek mümkün. Bu pozitif öjenik anlayışın içinde de özelikle sosyal hijyen, doğumu teşvik edici politikalar ve çocuk bakımı politikaları önemli yer tutmuştur.[89] Üreme faaliyetinin tıbbın diliyle daha fazla siyasetin nesnesi haline getirilmesi ve ilerleme paradigmasıyla bütünleştirilmesi, öjenik tartışmalarının alt metnini oluşturuyordu. Bu bağlamda, milli çıkarları gözeten ideal evlilik ve topluma faydalı bireyler yetiştirme söyleminde cinsiyetin ve cinselliğin hıfzıssıhhası önemli bir yer tutuyordu. Dönemin vekillerinden biri olan Dr. Kamil İdil'e göre, "modern hijyen ve psikoloji ilimleri, ırkın tasfiyesi, ferdin ruhi, ahlaki ve bedeni tekamülü bakımından cinsi faaliyetlerin oynadığı mühim rolü"[90] tarihi tecrübeler göstermiştir. Çocuklarına "temiz" bir cinsi terbiye veren ebeveynler, "hem nefislerine karşı ödevlerini yapmış olmakla mühim bir mesuliyetten kurtulmuş hem de cemiyete ruhan, ahlakan, bedenen sağlam azalar vermiş

86 "Umumi Hıfzıssıhha Kanunu", Kanun No:1593, Resmi Gazete, sayı:1489, 6 Mayıs 1930.

87 "Evlenme Muayenesi Hakkında Nizamname", Kararname no:11682, Resmi Gazete, sayı:1904, 21 Eylül 1931.

88 Akın, Yiğit, *Gürbüz ve Yavuz Evlatlar*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2004, s. 115; Alemdaroğlu, Ayça, "Politics of Body and Eugenic Discourse in Early Republic Turkey", *Body & Society*, Vol.11(3), London, 2005, s. 70.

89 Alemdaroğlu, Ayça, a.g.m., s. 68.

90 İdil, Kamil, *Cinsiyet Hıfzıssıhhası ve Öğretimindeki Önem*, Kızılay Gençlik Kurumu, 1941, s. 4.

olurlar".[91] Refik Saydam Merkez Hıfzıssıhha Direktörlüğü görevinde bulunmuş ve kamu sağlığı konusunda eserler vermiş olan Prof. Dr. Server Kamil Tokgöz'e göre ise, suçlu çocuklar "sıhhatli" olmayan birlikteliklerin ürünüdür ve bu yüzden "sağlıklı" bir toplum için çocuktan önce bizatihi üremenin oluştuğu koşulların denetlenmesi gerekmektedir. Öjenik bir söyleme yaslanan Tokgöz, "birleşmek isteyen çiftler sıhhatli olmalı; ve kendilerinde ne irsi ne de kisbi (sonradan kazanılmış, y.n.) hiçbir hastalık eseri bulunmamalıdır. Böyle çiftlerden dünyaya gelecek çocuklar sıhhi bilgiler takip edilerek yetiştirilirse cemiyete elverişli, en menfaatli uzuvlar kazandırılmış olur"[92] diye belirtmiştir. Tokgöz'ün bu ifadelerinin yer aldığı *Mücrim* (suçlu, y.n.) *Çocuklar Hakkında Sıhhi Tedbirler* başlıklı kitap, hıfzıssıhhanın sıradan bir kamu sağlığı politikası ya da yalnızca sağlıklı yaşam için alınan tıbbi önlemleri ifade etmediğini açıkça göstermesi bakımından da önemlidir. Tokgöz, suçu hıfzıssıhha açısından ele alır ve sosyolojiyi tıpla ve hukukla diyaloga sokar. Suçun nedenlerini tıbbileştiren Tokgöz, "ideal nesli" yaratırken alınması gereken önlemleri tartışır. Tokgöz'e göre çocuk suçluluğunun hıfzıssıhha bakımından sebepleri marazi (hastalıklı), ırsi ve sosyal olabilir. Ayrıca, kalıtımsal olarak ya da sonradan edinilmiş "akli karışıklık" ve sebebi belli olmayan asabi haller, suça eğilimin "marazi" nedenleridir. Tokgöz, frengili, ayyaş ve nevropatik ailelerden gelen çocukların ırsi bakımdan suça yatkın olduğunu savunur. Çocuklarda suçu potansiyel hale getiren bir diğer sebep sosyal kaynaklıdır. Yanlış bakılan, "ahlaki hıfzıssıhhasında kusur" olan, lükse ve oyuna düşkün ebeveynlerin yetiştirdiği çocuklar da sosyal açıdan suça yatkındır.[93] Bu tespitlerden sonra Tokgöz, suçlu çocuklar konusunda yapılması gereken sosyal hıfzıssıhha uygulamalarını şu başlıklar altında sıralar: a) Çocuk mahkemeleri, b) Müşahede (gözetim, y.n.) mektepleri, c) Mediko-pedagojik kliniklerle akıl hıfzıssıhhası dispanserleri, d) Terbiye müesseseleri ve mücrim çocukların münasip ailelere yerleştirilmesi meselesi, e) Ziyaretçi hemşireler teşkilatı, f) Mücrim çocuklar hakkında muhtelif memleketlerdeki teşkilatlanmalar.[94] Tokgöz'ün metni; sosyal sorunlarında tıbbi bir bakış içerisinde analiz edilmesi, bedenin (ırksal ve sağlık parametreleriyle) ve toplumsal yaşama dair parametrelerin hangi çerçevede tıbbileştirildiğini göstermesi açısından oldukça dikkat çekicidir.[95]

91 İdil, Kamil, *a.g.e.*, s. 15.

92 Tokgöz, Server Kamil, *Mücrim Çocuklar Hakkında Sıhhi Tedbirler*, Ankara, 1937, s. 3.

93 Tokgöz, Server Kamil, *a.g.e.*, s. 4-5.

94 Tokgöz, Server Kamil, *a.g.e.*, s. 8.

95 Benzer bir yaklaşım dönemin önde gelen doktorlarından Fahrettin Kerim Gökay'da da görülür. Gökay'a göre, bedenen ve ruhen sağlıklı bir nesil yetiştirmek için "fikir hıfzıssıhhası sistemi"ni takip

Erken Cumhuriyet döneminde milletvekilliği yapmış olan ve tıp alanında çalışmalarıyla bilinen Dr. Sadi Konuk, Cumhuriyet'in nüfus siyasetini "sosyal ve biyolojik bakımdan" tartışarak, iktidar ile yurttaşların biyolojik varlıkları arasındaki pratik "mesafenin" alabildiğine daraltılması gerektiğini ima eder. Konuk'a göre, kamu sağlığına devletin gösterdiği özen, toplumun biyolojik iyileştirilmesinin bir parçasıdır ve "Cumhuriyet idaremizin ön planda ele alması gereken baş işlerden birisi de varlığımızı sağlıyacak ve yükseltecek vasıflarla bezenmiş Türk neslinin artımı işidir".[96] Hastalıklar, "millet bünyesini hem maddeten ve hem de manen kemirerek yıprandırır ve yokluğa götürür".[97] Bu tespitini sosyal Darwinist bir söyleme bağlayan Konuk'a göre, sağlıklı olmak bir var olma sorunudur ve "kuvvetsiz ve zayif olan her zaman, her yerde, her işde zebun (güçsüz, aciz, y.n.) ve mahkumdur".[98] Konuk, "cinsiyete göre fenni esaslarla nizamlanmış spor ve spor hareketlerile bedeni kabiliyetini düzenlemek ve sağlam bünyede yetişecek sağlam seciye ve kültürle besliyerek sportif bir terbiye işe milli kitlenin birliğini kurmak ve yaşatmak Türk kadın ve erkeği üzerinde dikkatle ele alacağımız bir durumdur"[99] der. Konuk, *Millet Bünyesinin Hayati Meseleleri* kitabında, öjeniki "pasif ve aktif seleksiyon" başlıklarında ele alır. Konuk'a göre pasif seleksiyon, yani "kabiliyetsizlerin, ırsi fuhuş ve cinayete mütemayil asosiyal fertlerin çoğalmasına engel olmak" için üç yol vardır: Bu kişilerin evlenmelerini engelleme, bu kişileri belirli alanlara kapatma ve kısırlaştırma. Konuk'a göre evliliği engellemek kesin çare olmaktan uzaktır, kapatma uygulaması ise çok masraflı olduğu için uygulanması zordur. Kısırlaştırma ise kişilerin seçimleri "doğru" yapıldığı sürece Konuk tarafından önerilir. Aktif seleksiyon ise, yani "cemiyet için kıymetli olanların" çoğalmasını sağlamak, "kabiliyetsizlerin" de çoğalma riskini barındırdığı için sorunludur.[100] Konuk'a göre mesele öncelikle pedagojiktir ve "en mühim nokta, veraset ve içtimai biyolojinin milletlerin tereddi ve ıstıfasına dair bulduğu hakikatlerin münevver bir kitle arasında yayılmasıdır. Bu bilgiler herkesi bu büyük milli meseleler etrafında düşünmeye sevk edecektir."[101]

Dönemin Bakırköy Ruh ve Sinir Hastalıkları Başhekimi Mazhar Osman

etmek gerekir. Bkz. Gökay, Fahrettin Kerim, *Karekterolojinin Terbiyede Yeri*, CHP Konferanslar Serisi Kitap:2, 1939, s. 68.

96 Konuk, Sadi, *Sosyal ve Biyolojik Bakımdan Nüfus İşlerimiz*, Ankara, 1939, s. 5.

97 Konuk, Sadi, *a.g.e.*, s. 11.

98 Konuk, Sadi, *a.g.e.*, s. 11.

99 Konuk, Sadi, *a.g.e.*, s. 22.

100 Konuk, Sadi, *Millet Bünyesinin Hayati Meseleleri*, Ulusal Matbaa, Ankara, 1941, s. 85-87.

101 Konuk, *a.g.e.*, s. 88.

Uzman'ın 1935 yılında verdiği iki konferanstan oluşan *Eugenic* başlıklı metni, öjenik meselesini o güne dek yapılmamış bir çapta tartışması açısından dikkat çekicidir. Metin üniversitede verilmiş *İdiş ve Kısır Etme* ile Sıhhat Vekaleti'nin emriyle radyoda verilmiş *Siniri Sağlam Çocuk Yetiştirme* konferanslarından oluşmaktadır. Uzman'a göre, idiş (kastrasyon) ve kısırlaştırma (sterilizasyon) konusunda onu bu konferansı vermeye iten sebep son dönemde bu konularda yapılan tartışmalardır. Uzman, bu tartışmaların çoğalmasını ise 1933 yılında Almanya'da ardı ardına kabul edilen sterilizasyon ve kastrasyon kanunlarına bağlamaktadır. Uzman, bu tür öjenik uygulamaların yeni olmadığını, yaklaşık 20 yıldır Amerika'da uygulandığını, Avrupa'da da Almanya'dan çok önce Danimarka ve İsviçre'de uygulandığını belirtir.[102] Peki, Batı'da çoktandır yapılan bu uygulamalar konusundaki tartışmalar neden 1930'larda artmıştır? Bu soruya Uzman'ın verdiği yanıt önemlidir. Uzman, bunun nedenlerini öjenik uygulamaların Almanya'dan önce "tedavi", Almanya'da ise "ceza" amaçlı yapılmasıyla açıklar: "Çünkü bu kanlı ameliyeler tedavi diye tatbik ediliyordu, *hygiene de la race* ırkın hıfzıssıhhası, güzel nesil yetiştirme, *Eugenique kastile* tedavi niyeti ile idi. İhtiyari idi, az çok şahsın ve vasisinin arzusuna bırakılıyordu, bir ceza değil bir tedavi idi."[103] Uzman'a göre, öjenik kapsamına giren politikaların ceza olarak niteleyemeyeceğimiz yöntemleri vardır. Uzman, konuşmasının devamında kastrasyon ve sterilizasyon uygulamalarının kimlere uygulandığını (bu kesimlerin başında şunlar gelmektedir; kalıtsal hastalığı olanlar, frengililer, alkolikler, sakatlar, akıl hastası olarak tanımlananlar) ve nasıl uygulandığını anlatır. Uzman'a göre, "kesilen kafa yerine konamayacağı gibi çıkarılan husye de (er bezi, y.n.) yerine konamaz",[104] bu nedenle alınan kastrasyon kararının yanlış alınması durumunda geri dönüşü olmayan bir yola girilmiş olunur. Kastrasyona karşı çıkan Uzman, çözümünü şu sözlerle açıklar: "Ne yapalım?.. Nesi bozulsun mu, soysuzlar muttasıl artsın mı, insanlar bunların iktisadi, içtimai kahırlarını çekedursunlar mı? Hali hazırda yapılacak öjenik terbiyedir, herkese alacağı çifti seçmede yardım etmek, çocuk yapmanın usüllerini öğretmek, eyi gebe kalma, eyi çocuk doğurma yollarını göstermek, hele eyi bir muhit içinde yaşatmak ve temiz bir muhit yaratmağa çalışmak, nihayet izdivaca ehliyet şehadetnamesi almak ve bu şehadeti her iki tarafın doktor-

102 Uzman, Mazhar Osman, "İdiş ve Kısır Etme", *Eugenic*, Kader Matbaası, İstanbul, 1935, s. 1-2.

103 Uzman, Mazhar Osman, *a.g.e.*, s. 1-2. Bu konuda başka kaynaklar için bkz. Dilemre, Saim Ali, "İdişleme, İdişlemecilik ve Hukuk", *Hukuk Gazetesi*, Sayı:19-20, İstanbul, 1920, s. 1-2; Kilisli Rıfat, "Alman Kısırlatma Kanunu", *Mülkiye Mektebi Mecmuası*, Sayı:35, İstanbul, 1934, s. 19-23.

104 Uzman, Mazhar Osman, *a.g.e.*, s. 32.

ları tahriri ve mufassal raporla bildirmek en muvafıkıdır."[105] Uzman, "ideal çocuk" yetiştirmeye dayalı öjenik terbiyeyi asıl yöntem olarak sunsa da, detaylı tıbbi konsültasyon yapılması koşuluyla sterilizasyonun yapılabileceğini belirtir.[106]

Uzman'ın, eş seçiminden gebe kalmaya, iyi çocuk yetiştirmekten evliliğin tıbbi denetimine dek uzanan çözümler önerisi üremenin her aşamada siyasallaştığının açık bir göstergesidir. Peki, "iyi çocuk" kimdir ve öjenik terbiye nasıl yapılır? Uzman, bu sorulara Sıhhat Vekaleti'nin emriyle radyoda yaptığı *Siniri Sağlam Çocuk Yetiştirme* konferansında cevap verir. Uzman, konuşmasına Cumhuriyetin bu konudaki zihniyet iklimini özetleyen bir konuşmayla başlar: "...en büyük vatanperverlik vatanı sağlam evlatlarla kuvvetlendirmeğe yardım etmektir. Vatanı muhafaza edecek, bu toprakları şenlendirecek, kırlarında, fabrikalarında, köylerinde, şehirlerinde çalışacak, daha sonra kendi gibi eyi yetiştirecek gürbüz ve zinde evlatlarla, vücudu kavi, ruhu temiz evlatlarile vatan kuvvetlenir."[107] Uzman'a göre, medeniyet şimdiye kadar salgın hastalıklarla mücadele etti, nüfusu çoğaltmak için politikalar üretti, "her kol memleketin semayesi sayıldı, her el, her kafa vatana servet ve refah getirdi."[108] Bu tespiti yaptıktan sonra "lakin" diyor Uzman, "tam yirmi sene evvel dikkat ettiler ki, insanlar çoğalıyor amma içinde işe yaramıyacaklar da, hatta zarar verecekler de artıyor. (...) Lakin görüldü ki yalnız bir kısımla, fertle çoğaltmak değil, keyfiyetçe (nitelik, y.n.) düzeltmek lazım... Abtallarla, sakat kafalarla, çarpık düşüncelilerle dünyayı doldurmaktan ne çıkar? Halbuki bu çeşit kusurlular akıl hijyeni denilen bilgi bilinmemesinden, halk arasında yayılmamasından o kadar çoğalıyordu ki... Tımarhaneler, darülacezeler, ıslahaneler, nihayet mapusaneler bunları alamaz oldu."[109] Uzman tüm bu kurumlarda yer alan insanların öjenik terbiye[110] ve akıl hijyeni bilgisinin eksikliğinden kaynaklandığını belirterek "sade doğurmak değil, eyi doğurma demek olan Eugenic bilgi"nin halka yaygınlaştırılması sayesinde bunların önüne geçileceğini belirtir. Dolayısıyla öjenik; bir bilgi, bakış açısı ve bunun yaygınlaştırılması sorunudur, her anne baba çocuğu üzerinde uygulayabilir. Uzman'a göre işin başı eş seçiminde ("erkeğin evleneceği ka-

105 Uzman, Mazhar Osman, *a.g.e.*, s. 34.

106 Uzman, Mazhar Osman, *a.g.e.*, s. 34.

107 Uzman, Mazhar Osman, "Siniri Sağlam Çocuk Yetiştirme", *Eugenic*, s. 35.-36.

108 Uzman, Mazhar Osman, *a.g.e.*, s. 36.

109 Uzman, Mazhar Osman, *a.g.e.*, s. 36.

110 Mazhar Osman Uzman 1939'da verdiği bir konferansta, "öjenikçe en mühim hastalık cinnettir" der ve nesil için en tehlikeli şeyin "akıl hastaları" olduğunu belirtir. Bkz. Uzman, Mazhar Osman, *Öjenik*, CHP Konferanslar Serisi Kitap:2, 1939, s.10.

dını seçiminde") izlenecek yoldur: "Akıllı çocuklara malik olmak isteyen babalar daha çocuk dünyaya gelmezden evvel bu işi düşünmelidir. Abdal, deli namzedi, sar'alı, dilsiz hatta öyle sinirli çocuğu olmamak isteyen evlenirken düşünür. Kendisi, kendi soyunu iyice tartar; alacağı kızın da geçiçi güzelliğinden, getireceği cihazdan ziyade daima baki kalacak güzelliğine, yani güzel huyuna ve en kıymetli cihazına yani soyunun temizliğine bakar. Hatta kendi görgüsü, bilgisini de kafi görmez, kendini bir doktora inceden inceye muayene ettirir, zevcesinden de aynı muayeneyi ister ve iyi tarafın doktorlarının müşaveresile verilecek kararı niçin diye sormadan kabul eder. İşte şuurlu izdivaç buna derler."[111] Uzman, öjenik ilmi rehberliğindeki evliliklerin sağlam nesiller yaratmanın ideal yolu olduğunu vurgular.[112] Uzman'a göre, "veremlinin, frengilinin, belsoğukluğundan adam akıllı eyi olmayanın evlenmeğe kalkması doğru değil"dir ve tıpkı bunlar gibi delilikte "ırsi" olduğu için "deli ana babadan deli evlat" dünyaya "geleceği" için delilerin de evlenmesi yanlıştır.[113] Bunların yanında "abdallar" ve "sarhoşlar"da evlenmemelidir. "Doğru seçimli" evlilikten sonra öjenik terbiyenin ikinci aşaması hamilelik esnasında dikkat edileceklerdir. Hamile kadın "üzülmemeli, güzel beslenmeli, uykusuz kalmamalı, ağır bir şey kaldırmamalı, ayağı kayıp düşmemeli, bed muamele görmemeli, heyecan ve korku geçirmemeli, daima güler yüzlü ve neş'eli olmalı, icabında banyolarla, ilaçlarla sinirleri teskin edilmeli, bir nezleden bile korunmalı, bol güneşli, saf ve temiz havalı [yerlerde bulunmalı], mümkünse kirli ve sessiz bir yerde gebeliğini geçirmemeli"dir.[114] Öjenik terbiyenin son aşaması ise doğan çocuğun bakımıdır. Uzman'a göre, çocuk sık sık doktorlara ve psikiyatrlara kontrol ettirilmelidir. Anneler ve babalar "çocuğun zekasında, huyunda neşesinde, zaifliğinde, şişmanlığında bir gayrı tabilik görürse hemen akıl ve sinir hekimine müracaat etmelidir".[115] "Çocukların umumi akıl ve sinir hijyenleri", yani çocuk aklını korumak, öjenik terbiyenin son ve diğerleri kadar önemli bir aşamasıdır. Uzman, öjeniki psikiyatrinin odağına yerleştirmekte ve tartışmasının asıl ağırlığını "sağlam kafa" noktasına vermektedir. Evliliğin her aşamasının psikiyatrik bakışla tıbbileştirilmesi Uzman'ın temel kaygısıdır.

Öjenik tartışmalarının en yoğun yapıldığı yer 1938 yılında yapılan "Yedinci Milli Türk Tıb Kurultayı" ve 1939'daki Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) kon-

111 Uzman, Mazhar Osman, "Siniri Sağlam Çocuk Yetiştirme", *Eugenic*, s. 40.

112 Salgırlı, Sanem Güvenç, "Eugenics For The Doctors: Medicine and Social Control in 1930s Turkey", s.19.

113 Uzman, Mazhar Osman, *a.g.e.*, s. 41-42.

114 Uzman, Mazhar Osman, *a.g.e.*, s. 44-45.

115 Uzman, Mazhar Osman, *a.g.e.*, s. 49.

feransları olmuştur. Buralarda sunulan bildirilere baktığımızda öjenikin her açıdan tartışıldığını görürüz. Kurultay'da sunulan bildirilerden biri olan ve *Eugenik Bahsine Umumi Bir Bakış* başlığını taşıyan metin, nörolog Şükrü Hazım Tiner (Tiner, 1950'lerde Yeşilay başkanlığı da yapmıştır) tarafından sunulmuştur. Sunum, dönemin öjenik metinlerinin vazgeçilmezi olan sosyal Darwinist bir giriş ile başlar: "Yaşayan her varlıkla onun muhiti arasında hayat mücadelesi dediğimiz devamlı bir münasebet, bir savaş var. Zayıf ve hasta olanlar nesil yapacak yaşa kadar gelmeden iklim, hastalık, tufeylat v.s.nin tesirile bu savaşta yenilerek telef oluyor; yerini kavi ve dayanıklı olanlara bırakıyor. Bu cidalin sonucu ıstıfadır (biyolojik ayıklanma, y.n.)...Istıfa, nebatat ve hayvanatta olduğu gibi insanlarda da hükmünü icra eder."[116] Tiner'e göre bu ayıklanmanın nedeni "bir halkı teşkil eden fertlerin ruhi ve bedeni kuvvet ve kudretleri"nin[117] farklı olmasından kaynaklanmaktadır. Tiner, tıbbın ilerlemesiyle bu ayıklanmanın azaldığını belirtir. Tiner'in verdiği örneğe göre, akıl hastaları eskiden ayıklanmaya daha fazla maruz kalırken bugün ciddi bir kısmı hastanelerde şifa bularak sosyal yaşamına devam etmektedir. Tiner, bu göreli iyileşmenin yozlaşmayı artıran bir faktör olduğuna dikkat çeker. Tiner'e göre, "akıl hastalarının bimarhanelere kapatılması ırk hıfzıssıhhası bakımından daha iyidi. Çocuk yapamazlardı".[118] Tiner, tam iyileşme olmadan ya da hastalık tam ortaya çıkarken yapılan evliliklerin yozlaşmayı artırdığını ve bunun toplum için tehlike teşkil ettiğini belirtir: "Bir cemiyette mütereddilerin (soysuzlaşmış, y.n.) yekunu muayyen haddin üstüne çıkarsa o cemiyetin şirazesi bozulur. İnsani ve şuurlu bir ıstıfa ile bunu bertaraf etmek kabildir."[119] Tiner'e göre cemiyetin şirazesini bozan soysuzlaşmış bireylerin bilinçli bir ayıklamaya tabi tutulması gerekmektedir. "Nesil hıfzıssıhhası ile uğraşanlar irsen intikal eden hastalık istidatları ile meşgul olmıya mecburdurlar"[120] diyen Tiner, öjenik açısından üzerinde durulması gereken başlıca hastalıkları; verem, alkolizm, akıl hastalıkları, belsoğukluğu ve frengi olarak sıralar. Yüksek tahsil görenler ve düşünürler geç evlendikleri için bu hastalıklara yakalanmaya daha yakındırlar diyen Tiner, "bekarlarda psikopati evlilerden"[121] fazladır tespitinde bulunur. Tiner'e göre, ırkı tehdit eden hastalıklar ve savaşların çokluğu bu konuya gerekli önemin verilmesini gerektir-

116 Tiner, Şükrü Hazım, "Eugenik Bahsine Umumi Bir Bakış", *Yedinci Milli Türk Tıb Kurultayı*, İstanbul Kader Matbaası, Ankara, 1938, s. 3.

117 Tiner, Şükrü Hazım, a.g.m., s. 5-6.

118 Tiner, Şükrü Hazım, a.g.m., s. 9.

119 Tiner, Şükrü Hazım, a.g.m., s. 11.

120 Tiner, Şükrü Hazım, a.g.m, s. 15.

121 Tiner, Şükrü Hazım, a.g.m., s. 49.

mektedir ve "eugenik bir fırka programı değil, bir milli kalkınma vasıtası olarak kabul edilmelidir".[122] Bu aynı zamanda, nüfus siyasetinin olması gereken bir parçasıdır: "Pratik nesil hıfzıssıhhasının asıl sahası değerli ve kudretli nüfusun çoğalmasını kolaylaştırmak çarelerini araştırmak olmalıdır. Hasta ve ileri derecede müteredd̈i olanların zararından cemiyeti korumak için de tedbir aramak icab eder böyle irsen hasta, ileri derecede mütereddi insanlardan doğacak çocuk malul olacağı için ne aileye bir saadet, ne memlekete bir kuvvet, ne de cemiyete bir kazançtır."[123] Tiner'e göre, nesli kurtarmaya yönelik politikalar hem biyolojik hem de sosyal hayatı içinde alacak çapta olmalıdır zira biyolojik ayıklanmanın yanında bir de sosyal ayıklanma vardır ki bunun üzerinde meslek ve sınıfsal faktörler etkilidir. "Soyunda büyük adam olan birisi, diğerinden ziyade büyük adam yetişmek taline maliktir"[124] diyen Tiner, nesil için zararlı olan kişileri evlilikten men etme yönteminin başka ülkelerde denenmiş fakat işe yaramamış olduğunu belirtir. Zira bu kişiler evlilik dışı çocuk sahibi olmuşlardır. Bu tespitten sonra Tiner, öjenik politikaların en uygunu olarak kısırlaştırma yani sterilizasyonu önerir. "Nesli kurtarmak gayesi ile kısırlaştırma"nın ilk defa 1897'de Heidelberg'de yapıldığını belirten Tiner, aynı şekilde 1905'te İsviçre'de ve 1899-1907 yılları arasında Amerika'nın Indiana hapishanesinde[125] 179 mahkûma kısırlaştırma operasyonunun yapıldığını belirtir.[126] Tiner'in verdiği bu bilgiler, öjenist söylemin ve politikaların 1930'lardan çok daha önce modernitenin bağrında aranması gerektiğinin kanıtıdır. 1930'lar daha çok bu yöntemin sadece tedavi değil de aynı zamanda bir ceza[127] olarak uygulandığı ve uluslararası bir meşruiyete ulaştığı yıllardır. Tiner, kısırlaştırma konusunda şu sözleri söyler: "Kısırlaştırılmış çiftleri birbirilerile evlendirmek ve bu suretle bazı şikayetleri bertaraf etmekte kabildir. Esasen cemiyet ve ırk için zararı muhakkak birisini evlenmekten men edip onun haricen çocuk yapabilmesine müsaade etmek hem ferd, hem cemiyet için daha evladır."[128] Tiner, kısırlaştırmayı önerdikten sonra öjenikin sa-

122 Tiner, Şükrü Hazım, a.g.m., s. 31.

123 Tiner, Şükrü Hazım, a.g.m., s. 60.

124 Tiner, Şükrü Hazım, a.g.m., s. 33.

125 Konferansta bildiri sunan doktorlardan biri olan Ali Esat Birol da bu bilgiyi teyit eder. Birol, ilk kısırlaştırmanın 1897'de Amerika'daki Indiana Hapishanesi'nde Doktor Sharp tarafından yapıldığını bildirir. Bkz. Birol, Ali Esat, "Öjenik Tatbikatı", *Yedinci Milli Türk Tıb Kurultayı*, İstanbul Kader Matbaası, Ankara, 1938, s.14.

126 Tiner, Şükrü Hazım, a.g.m., s. 65.

127 Tedavi-ceza ayrımı üzerinden söylemdeki dönüşümü anlamak için Mazhar Osman Uzman'ın "İdiş ve Kısır Etme" metnini hatırlamak mümkün. Uzman, Mazhar Osman, "İdiş ve Kısır Etme", *Eugenic*, Kader Matbaası, İstanbul, 1935, s. 1-2.

128 Tiner, Şükrü Hazım, a.g.m., s. 68.

dece biyolojik yaşamın düzenlenmesinde değil göç politikaları içinde kullanılabileceğini belirtir ve Amerika'yı örnek olarak gösterir: "Amerika muhaceret mes'elesini eugenik düşüncelerle idare ediyor. 1917'de neşrettiği bir kanunla idiot, abdal, sar'alı, deli, değersiz, alkolik, verem, tiksindirici ve geçici hastalığı olanların Amerika'ya hicretini men etti. (...) Amerikalılar bir adım daha atarak yalnız irsi ve sari hastalığı olanları değil ırklarına yabancı olanları da kabul etmemeye başladılar. 1882 kanunu ile Çinlilerin muhacereti menedilmişti. 1917 kanunu ile Hintliler de menedildi."[129] Tiner, Amerika'nın bu politikaları "ırki hususiyetini muhafaza" kaygısı ile yaptığını, zira göçmen akınlarının bu "hususiyeti" tehdit ettiğini belirtir.

Kongreye *Öjenik Esası Üzerine Veraset İlmi Prensipleri* başlıklı bir bildiri sunan dönemin Merkez Hıfzıssıhha Birinci Direktörü Prof. Dr. Emil Gotschlich'de hıfzıssıhha biliminin sınırlarının genişlemesi gerektiğini belirtir: "Ferdi ve sosyal hıfzısıha yanında bunlardan daha mühim bir mevki işgal eden ırk hıfzısıhhasıdır ki burada hıfzıssıhhanın hudutlarını yeni bir düşünce ile genişletmek lazımdır."[130] Bu bilim, "ırkın tekamül ve ıslahına gayret"[131] eden öjeniktir. Öjenikin köşe taşlarını sağlıklı yaşam, jimnastik ve hıfzıssıhha olarak belirleyen Gotschlich'e göre, bazı hastalıklar iyileştirilse de o hastalıklara yakalananlardan doğan çocuklar neslin hayrına olamaz. Gotschlich şu örneği verir: "Mesela göğsü dar ve tüberküloza müsait bir şahıs sıhhi yaşayış, jimnastik ve hıfzıssıhha kaidelerine riayetle bu vaziyeti ıslah edebildiği halde bu şahıstan gelecek nesle bir faydası olmaz ve çocukların sadırları yine aynı vaziyette olabilir."[132] Gotschlich, tüberküloz gibi diyabet, gut ve akıl hastalarından doğan çocuklar içinde aynı durumun geçerli olduğunu belirtir. Bu durumda "şahsi hıfzıssıhha" yani sadece o hastalığa yakalananların sağlıklarının düzeltimesinin bir işe yaramayacağını belirten Gotschlich'in önerisi, öjenik kanunlarla "ana ve babada mevcut hastalıkların ve malüliyetlerin nesle intikal etmemesi çarelerini temin etmektir".[133] Mazhar Osman Uzman ile Şükrü Hazım Tiner, büyük oranda sterilizasyon gibi üremeyi engelleyen negatif öjenik politikaları önerdikleri halde, Gotschlich bunların yanında pozitif öjenik politikalarının da var olduğunu belirtir. Gotschlich'e göre, soyaçekim yoluyla yalnızca "ırksal kalitesizlik" değil

129 Tiner, Şükrü Hazım, a.g.m., s. 77.

130 Gotschlich, "Öjenik Esası Üzerine Veraset İlmi Prensipleri", *Yedinci Milli Türk Tıb Kurultayı*, İstanbul Kader Matbaası, Ankara, 1938, s. 4.

131 Gotschlich, a.g.m., s. 4. Benzer bir tanım için bkz. Tokgöz, Server Kamil, *Öjenism "Irk Islahı"*, Sümer Basımevi, Ankara, 1938, s. 3.

132 Gotschlich, *a.g.e.*, s. 4.

133 Gotschlich, *a.g.e.*, s. 6.

"kalite" de geçmektedir: "Son söz olarak arzedeyim ki; negatif mezürler (mesela izdivac için gayrı müsait şartları bertaraf etmek ve sterilizasyon kanunu) yanında pozitif mezürler de (ölçü, y.n.) vardır ki bunlar da öjenik noktayı nazarından tamamiyle normal çiftlerin izdivacıyla olur. Şayanı şükrandır ki verasetle, yalnız gayrı muvafık kaliteler değil, aynı zaman da muvafık kaliteler de geçer."[134]

T.B.M.M. ikinci dönemden itibaren çeşitli dönemlerde milletvekilliği yapmış ve sağlık bakanlığında çeşitli bürokratik görevler almış olan Prof. Dr. Ali Esat Birol, tıb kurultayına *Öjenik Tatbikatı* başlıklı bir metin sunar. Birol'a göre, "verimli ve oryante bir nüfus siyaseti" ancak öjenik uygulaması ile mümkündür zira öjenik "sağlam bir nesil[135] elde etmek için insanların çoğalmasına rasyonel bir şekilde müdahele eden ve bunun şartlarını ihtiva eden bir bilgidir".[136] Birol'un tasarısına göre "rasyonel bir müdahele ile, irsen hasta olanların; sağlam, değerli hayat ve varlık mücadelesine kabiliyetli, neslin bekasını temin edecek elemanların zararına üremelerine mani olmalı ve kabiliyetli, normal jenerasyonların azalıp ortadan kalkmasının önüne geçmelidir."[137] Birol'un nazarında öjenik, rasyonel bir bilgidir ve ancak pratik hale getirildiğinde ülke için bir manası olabilir ve bu bağlamda "toplumsal ahengi bozan", "kabiliyetsiz, asosyal, irsen ve ruhan hastalar"ın üremesine bir tedbir alınmalıdır. Birol, "Medeni Kanun" (1926) ve "Umumi Hıfzıssıhha Kanunu"nun (1930) zaten "öjenik tedbirler" içerdiğine, yani devletin öjenist bir bakış açısına uzun bir süredir sahip olduğuna dikkat çeker. Ancak Birol'un düşüncesinde, bunlar son derece yetersizdir ve "en azından" "şimdilik dejenere katillerin, şizofrenlerin, irsi ahmakların, psikozluların hapisane, timarhane ve hastanelerden çıkarken kısırlaştırılmalarını mecburi"[138] hale getirmek gerekmektedir. Dönemin önemli doktorlarından Besim Ömer Akalın da *Türk Çocuğunu Nasıl Yaşatmalı* kitabında benzer bir yaklaşım sunar. Kısırlaştırmayı öneren Akalın, "anormal tiplerden dünyaya geleceklerin memlekete ne faydası olur" der[139] ve bu kişilerin "yurda za-

134 Gotschlich, *a.g.e.*, s. 13. Hem pozitif hem de negatif öjenik yapılması gerektiğini Ali Esat Birol'da önermiştir. Bkz. Birol, Ali Esat, "Öjenik Tatbikatı", *Yedinci Milli Türk Tıb Kurultayı*, İstanbul Kader Matbaası, Ankara, 1938, s. 6.

135 Dönemin öjenistlerinden İhsan Hilmi Alantar'a göre, sağlam nesil yetiştirmek için öjenike "dairenin bir merkezi" olması gibi "milletimizin merkezi" olan çocuktan başlamak gerekir. Bkz. Alantar, İhsan Hilmi, "Pediyatri Köşesinden Öjenik", *Tıb Dünyası*, No:7-135, Kadem Basımevi, İstanbul, 1939, s. 4.

136 Birol, Ali Esat, a.g.m., s. 3.

137 Birol, Ali Esat, a.g.m., s. 3.

138 Birol, Ali Esat, a.g.m., s. 45.

139 Akalın, Besim Ömer, *Türk Çocuğunu Nasıl Yaşatmalı-1*, Ahmet İhsan Basımevi, İstanbul, 1938, s. 59.

rar verdiğini" söyleyerek kısırlaştırmayı meşru bir zemine çekmeye çalışır. Türkiye'nin ilk çocuk hastalıkları uzmanlarından olan ve II. Meşrutiyet döneminden Cumhuriyet'e birçok kamu sağlık kurumunda görev almış olan Prof. Dr. Kadri Raşit Anday'ın da *Şehirlerde Çocuk Hıfzıssıhası, İçtimai Çalışmalar, Nüfus Siyasetimiz* başlıklı çalışmasında kısırlaştırmayı önerdiğini görürüz. Anday'a göre, hastalıklı kişilerin kısırlaştırılması, yani "ırkın ıslahı" ve "sporun fenni olarak tamim edilmesi",[140] gerçekleştirilmesi gereken öncelikli öjenik uygulamalardır.

Genel değerlendirme

Nüfusun tıbbileştirilmesi; genel bir sağlık ve hijyen siyasetinden toplumun yaşam süreçlerini denetlemeyi öngören strateji ve söylemlerle evrilen karmaşık bir süreçtir. Dil ve tıbbi söylem nüfus üzerinde iktidar alanının kurulmasında ve siyasetin toplumsal bedeni şekillendirmesinde etkili bir konuma sahiptir. Türkiye'de modern siyasetin örgütlenmesinin ivme kazandığı erken Cumhuriyet dönemi, nüfusun tıbbileştirilmesi açısından önemli bir bilgi birikimi ve deneyimin oluştuğu bir dönemdir. Bu deneyim birkaç hat üzerinden güç kazanmıştır. Dönemin kamu sağlığı siyaseti ve "umumi hıfzıssıhha" anlayışı, üremeyi belirli ilkeler etrafından siyasallaştıran ve üreme konusunda belirli bir norma işaret eden bir anlayışa zemin sağlamıştır denebilir. 1930'larda artan öjenik tartışmalarında uluslararası gelişmelerin etkisi kadar mevcut kamu sağlığı anlayışının da önemli bir etkisi vardır. Öjenik kampanyaları ortak noktalar taşıdığı kadar, ülkeden ülkeye değişen özellikler de göstermiş ve bu kampanyaların çehresi söz konusu ülkelerin toplumsal durumlarının etkisinde şekillenmiştir.

Türkiye'deki öjenistler arasında da kimi ortaklıklara rağmen tam bir fikir birliğinden söz edilemez. İlerleme paradigması, sağlıklı nüfus ve güçlü devlet kompozisyonu, müstakbel nesli öjenik ilkelerden yararlanarak yetiştirme kaygısı vs. öjenistlerin ortak tutumlarıdır. Bu anlayışa göre öjenik yalnızca üreme faaliyetinin düzenlenmesinde değil çocuk yetiştirmede de (öjenik terbiye) başvurulacak bir kılavuzdur. Döneme damgasını vurmuş öjenik söyleme göre, nesilleri ve Türklüğü korumak, çoğalması makbul bireyler ile olmayanlar arasında ayrım yapmak mümkündür. Öjenistlere göre; kendine özen göstermek, bedensel sağlığa dikkat etmek ve güçlenmek aynı zamanda milletin varlığına özen göstermek ve milli bünyeyi güçlendirmektir. Milli hedeflere "biyolojik bir dava"nın dâhil olması, devletin "biyolojik işlevi-

140 Anday, Kadri Raşit, *a.g.e.*, s. 11.

nin" olduğuna vurgu yapılması, siyaset-tıp-nüfus ilişkisinin öjenik tartışmalar etrafında örgütlenmesinin zeminini oluşturmuştur. Bu söylemlerin yalnızca bilim çevresi içerisinde gerçekleşen bir tartışma olduğunu söyleyemeyiz. Tıbbi söylem ile devlet siyaseti kimi noktalarda eklemlenmiştir ancak öjenik Türkiye'de sistematik ayrımcılık ve ırkçılık üreten bir devlet politikası olmamıştır. Buna rağmen, örneğin 1930'larda çıkarılan evlilikle ilgili nizamnamelerde öjenik etkileri açıkça görmek mümkündür. Yine Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekaleti'nin emriyle verilen öjenik temalı konferanslar, meselenin devlet nezdinde de belirli bir karşılık bulduğuna işaret eden başka bir göstergedir.